

**T.C.**  
**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ALİ ŞİR NEVÂÎ ve SEB‘ATU EBHUR**  
**İSİMLİ SÖZLÜĞÜNÜN “Elif-Bâ”**  
**MADDELERİNİN EDİSYON KRİTİĞİ**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Nevres AÇIKALIN**

**Danışman**

**Yrd. Doç. Dr. Mahmut POLAT**

**Erzincan- 2013**

### EK 3: TEZ KABUL TUTANAĞI

#### SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalının Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul edilmiştir.

**Danışman/Jüri:**

**Yrd. Doç. Dr. Mahmut POLAT**

**Jüri: Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCE**

**Jüri : Doç. Dr. Faruk GÜRBÜZ**

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. 10.09/2013

**Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK**

Enstitü Müdürü

## ÖZET

### ALİ ŞİR NEVÂÎ VE SEB'ATU EBHUR İSİMLİ SÖZLÜĞÜNÜN “ELİF-BA” MADDELERİ'NİN EDİSYON KRİTİĞİ

Nevres Açıkalın

Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2013

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mahmut POLAT

Ali Şîr Nevâî ve Kitabı Seb'ati Ebhur isimli sözlüğünün “elif-bâ” maddelerinin edisyon kritiği konulu yüksek lisans tezimiz, büyük Türk şair, edip ve devlet adamı Ali Şîr Nevâî'nin varlığı pek az kimse tarafından bilinen *Seb'atu Ebhur* isimli Arapçadan-Arapçaya sözlüğünün yazma hâlindeki nüshasının “elif” ve “bâ” maddelerinin tahkikli neşrinin (edisyon kritik) yapılıp, eserin tamamının bilim dünyasına kazandırılması için bir adım atma mahiyetindedir. Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olan Ali Şîr Nevâî'nin Arap diliyle ilgili bu eseri onun farklı yönünü ortaya çıkaracaktır. Bu çalışmamız, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde Nevâî devrinin genel durumundan kısaca bahsedildi. Birinci bölümde, Sözlükbilim ve tarihi ve Nevâî'nin *Seb'atu Ebhur* adlı Arapça sözlüğünün kaynakları, yazma nüshaları, müellife aidiyeti gibi konular ele alındı. İkinci bölümde, Ali Şîr Nevâî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi. Üçüncü bölümde ise, eserin tahkik edilen elif-bâ maddeleri bulunmaktadır. Sonuç bölümünde, eserin müellife aidiyeti ile müellif nüshası hakkındaki iddialar tartışılarak bir kanaate ulaşılmaya çalışıldı.

**Anahtar Kelimeler:** Ali Şîr Nevâî, *Seb'atu Ebhur*, Edisyon Kritik, Sözlük, Leksikografi.

## **ABSTRACT**

### **ALİ SHİR NOWAİ AND EDITION AND CRITIQUE OF SECTION “ALİF AND BA” ON HIS GLASSORY OF SAB’ATU ABHUR**

**Nevres Açıkalın**

**Erzincan University, Institute of Social Sciences, Department of History**

**M.A. Thesis, May, July 2013**

**Thesis Supervisor: Assist. Prof. Dr. Mahmut POLAT**

Our master Project about Ali Shir Nowai and edition and critique of section “Alif and Ba” on his glassory of Sab’atu Abhur contains the section of “alif-bâ” in *Sab’atu Abhur* is Arabic-Arabic dictionary of great turkish poet and statesman Ali Shir Nowai known by very few people. it also contains the edition and critique of sections about alif and ba. Therefore, all of this thesis take a step to gain to the scientific world. Ali Shir Nowai which has an important place in Turkish literature on the Arabic language will reveal a different aspect of this work. This study, entrance and consists of three main parts. In Introductory part of the study were informed about the general condition of the period of the Nowai. In the first chapter, It was informed about the history of science and dictionary. It was also informed about *Sab’atu Abhur*’s sources, writing copies and belonging to author. In the second chapter is informed about the life and works of Ali Shir Nowai. In the third part contains the matter of the alif-ba veriflicated. In the conclusion part was included the general opinion is reached, the results and recommendations.

**Anahtar Kelimeler:** Mir Ali Shir Nowâî, *Seb’atu Ebhur*, Edition Critique, Dictionary, Lexicology.

## İÇİNDEKİLER

ÖZET .....	III
ABSTRACT .....	IV
İÇİNDEKİLER .....	V
ÖNSÖZ .....	VIII
KISALTMALAR .....	X

### GİRİŞ

#### MÜELLİFİN YAŞADIĞI DEVRİN GENEL DURUMU

1. Siyasî ve İdarî Durum .....	1
2. Sosyal ve İktisadî Durum .....	2
3. İlmî ve Kültürel Durum .....	3

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### SÖZLÜKBİLİM VE SEB'ATU EBHUR SÖZLÜĞÜNÜN TAHKİK METODU

1. Sözlükbilim ve Nevâî'nin Seb'atu Ebhur Adlı Sözlüğü .....	4
1.1. Sözlükbilim ve Sözlük Çalışmaları .....	4
1.2. Mu'cem, Kâmûs, Lügat ve Sözlük Kavramları .....	6
2. Seb'atu Ebhur Adlı Sözlük Ve Tahkik Metodu .....	8
2.1. Sözlüğün Özellikleri .....	8
2.2. Sözlüğün Kaynakları .....	9
2.2.1. Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye .....	10
2.2.2. Tekmiletu's-Sağânî .....	11
2.2.3. Tefsiru'l-Keşşâf .....	12
2.2.4. Garibu'l-Hadis .....	13
2.2.4.1. en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs .....	13
2.2.4.2. el-Fâ'ik fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser .....	14
2.2.5. el-Mufassal .....	14
2.2.6. Zevâid Kitapları .....	15

3. Sözlüğün Bulunma Serüveni ve Ali Şîr Nevâî'ye Aidiyeti .....	16
4. Sözlüğün Nevâî'ye Nisbeti .....	17
5. Sözlüğün İsmi'nin Tespiti .....	20
6. Eserin Yazma Nüshalarının Genel Özellikleri .....	21
6.1. Nuru Osmaniye Nüshası .....	21
6.2. Ayasofya Nüshası .....	22
6.3. Atıf Efendi Nüshası .....	23
6.4. Esat Efendi Nüshası .....	23
6.5. Şehid Ali Paşa Nüshası .....	23
6.6. Reisu'l-Kuttab 1086 Nolu Nüsha .....	23
6.7. Reisu'l-Kuttab 1087 Nolu Nüshası .....	24
7. Sözlüğün Tahkikinde Takip Edilen Metod .....	24

## İKİNCİ BÖLÜM

### ALİ ŞİR NEVÂÎ HAYATI VE ESERLERİ

1. Nevâî'nin Hayatı .....	26
1.1. Doğumu ve Nesebi .....	26
1.2. Nevâî'nin Yetiştirilmesi .....	26
1.3. kişiliği .....	27
1.4. İlmi Şahsiyeti ve Dilciliği .....	28
1.5. Şairliği .....	30
1.6. Yaptığı Görevler .....	31
1.7. Hocaları .....	32
1.8. Vefatı .....	32
2. Nevâî'nin Eserleri .....	33
2.1. Divanlar .....	33
2.1.1. Garâibu's-Sığar .....	34
2.1.2. Nevâdiru's-Şebâb .....	34
2.1.3. Bedâyi'u'l-Vasat .....	34
2.1.4. Fevâidu'l-Kiber .....	35
2.1.5. Farsça Divanı .....	35
2.2. Hamsesi ve Mesnevileri .....	35
2.2.1. Hayretu'l-Ebrâr .....	36
2.2.2. Ferhâd u Şirin .....	36
2.2.3. Leyfî vü Mecnûn .....	37
2.2.4. Seb'a-i Seyyâre .....	38
2.2.5. Sedd-i İskenderî .....	38
2.6.2. Lisânu't-Tayr .....	39

2.3. Tezkireler .....	39
2.3.1. Mecâlisu'n-Nefâis .....	39
2.3.2. Nesâyimu'l-Mehabbe .....	40
2.4. Dini Eserler .....	41
2.4.1. Çihil Hadis .....	41
2.4.2. Sirâcu'l-Muslimîn .....	41
2.6. Diğer Eserleri .....	41
2.6.1. Muhâkemetu'l-Lugateyn .....	41
2.6.2. Münşe'ât .....	42
2.6.3. Mîzânu'l-Evzân .....	42
2.6.4. Hamsetu'l-Mutehayyirîn .....	43
2.6.5. Mahbûbu'l-Kulûb .....	43
2.6.6. Munâcât .....	44
2.6.7. Risâle-i Muammâ .....	44
2.6.8. Nazmu'l-Cevâhir .....	44
2.6.9. Vakfiyye .....	45
2.6.10. Debîristân Ehli Zikride .....	45
2.6.11. Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr Big .....	46
2.6.12. Hâlât-ı Pehlevan Muhammed .....	46
2.6.13. Tarih-i Enbiyâ ve Hukemâ .....	46
2.6.14. Tarih-i Mulûk-ı Acem .....	46
2.6.15. Kitabu Seb'ati Ebhur .....	47
<b>SONUÇ .....</b>	<b>48</b>
<b>BİBLİYOGRAFYA .....</b>	<b>52</b>

## ÜÇÜNCÜBÖLÜM

<b>SEB'ATU ABHUR SÖZLÜĞÜNÜN "ELİF-BÂ" MADDELERİNİN EDİSYON KRİTİĞİ .....</b>	<b>58</b>
--	-----------

## ÖNSÖZ

Dilbilimcilerin yaptığı tanıma göre, insanların duygu ve düşüncelerini anlatmak için kullandıkları söz sistemi olan dil, ictimaî bir olgudur. Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir araç, kendine ait kuralları olan ve sadece bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir iletişim sistemi, seslerden örülmüş toplumsal bir müessese olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar his ve düşüncelerini anlatmak için dil denilen bu iletişim aracına müracaat ederler. Bir dili doğru kullanabilmek için o dilde yazılmış sözlüklere müracaat etmek son derece önemlidir. Çünkü dil zamanla onu yanlış kullanan kimseler tarafından bozulabilir veya kullanılan sözcüklerin ifade ettiği mana kapsamı daraltılabilir. Bu sebeplerden dolayı sözlükbilim, üzerinde durulması gereken bir bilimdir.

Biz de bu çalışmada, Arap dili ile ilgili temel sözlükleri, bazı gramer kitaplarıyla edebiyat kitaplarını temel almış ve bunlara ek olarak garibu'l-Kur'ân ile garibu'l-Hadis kaynaklarından da ilaveler yaparak eserini kaleme alan şair, edip, devlet adamı Ali Şîr Nevâî'nin *Kitâbu Seb'ati Ebhur* isimli Arapça-Arapça sözlüğünün elif-bâ maddelerinin edisyon kritiğini yapacağız.

Böyle bir konuyu seçmemizin temel nedeni, büyük Türk şair, edip ve devlet adamı Ali Şîr Nevâî'nin varlığı pek az kimse tarafından bilinen, yaklaşık yarım yüzyıldır yazma hâlinde kalan ve bilim dünyasına kazandırılmayan *Kitâbu Seb'ati Ebhur* isimli Arapçadan-Arapçaya sözlüğünün “elif” ve “bâ” maddelerinin tahkikli neşrinin (edisyon kritik) yapılıp, eserin tümünün bilim dünyasına kazandırılması için bir adım atmaktır. Eserin kalan kısmının ise sonraki araştırmacılar tarafından tamamlanmasını ümit etmekteyiz.

Tezimizin giriş bölümünde müellifin yaşadığı çevre ve devrin genel durumu hakkında bilgi verilmeye çalışıldı.

Birinci bölümde ise, Sözlükbilimi hakkında bilgi verilerek Nevâî'nin *Seb'atu Ebhur* adlı Arapça sözlüğünün kaynakları, yazma nüshaları, müellife aidiyeti gibi konular ele alındı.



İkinci bölümde, Ali Şir Nevâî hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi. Üçüncü bölümde ise, eserin tahkik ettiğimiz kısma yer verilmiştir. Sonuç bölümünde de eserin müellife aidiyeti ile müellif nüshası hakkındaki iddialar tartışılarak bir kanaate ulaşılmaya çalışıldı.

Bu çalışmayı hazırlama sürecinde bilgi ve tecrübesiyle bana yardımcı alan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mahmut POLAT'a, tezi okuyup görüşlerini arz eden Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ hocam'a, konuyla ilgili görüşlerinden faydalandığım Doç. Dr. Faruk GÜRBÜZ hocam'a, tezin özet ve Abstract kısmını hazırlamada yardımcı olan Öğr. Gör. Mensut İNAN'a, eserin yazma nüshasını yazma konusunda bana yardım eden meslektaşım Arş. Gör. Ahmet ŞEN'e ve yüksek lisans dersleri esnasındaki yardımlarından dolayı Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin çok kıymetli ve saygıdeğer hocalarıma teşekkür ederim.

Nevres AÇIKALIN

ERZİNCAN-2013

## KISALTMALAR

<i>Ae</i>	: Aynı eser
<i>age</i>	: Adı geçen eser
<i>agm</i>	: Adı geçen makale
<i>AÜİFD</i>	: <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>Ay.</i>	: Aynı yer
<i>b.</i>	: İbn
<i>cm.</i>	: Santimetre
<i>çev.</i>	: Çeviren
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>h.</i>	: Hicri
<i>haz.</i>	: Hazırlayan
<i>M.Ö.</i>	: Milâttan önce
<i>nr.</i>	: numara
<i>nşr.</i>	: Neşreden
<i>OMÜİFD</i>	: <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
<i>ö.</i>	: Ölüm
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>S.a.v.</i>	: Sallallahu aleyhi ve sellem
<i>sy.</i>	: Sayı
<i>TDK</i>	: <i>Türk Dil Kurumu</i>
<i>ts.</i>	: Tarihsiz
<i>vb.</i>	: Ve benzeri

# GİRİŞ

## MÜELLİFİN YAŞADIĞI DEVRİN GENEL DURUMU

### 1. Siyasî ve İdarî Durum

Ali Şîr Nevâî, Timurluların son hükümdarı Hüseyin Baykara'dan yaklaşık üç sene sonra dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda babasının ölmesi üzerine dedesinin yanında kalan Hüseyin Baykara, iyi bir eğitim alarak yetişmiş<sup>1</sup> ve 1454 yılında da o dönemin Semerkand hükümdarı olan Ebû Said Mirza'nın (ö. 1469) hizmetine girmiştir.<sup>2</sup>

Ebû Said Mirza'nın ölümünden sonra çocukları bir varlık gösteremediği için, kısa bir karışıklıktan sonra 1469 yılında Hüseyin Baykara Timuroğulları'nın yeni hükümdarı olur.<sup>3</sup> Sultan Hüseyin Baykara, Herat'ın etrafındaki yerlere seferler düzenlese de hâkimiyeti Kuzeyde Harezm, güneyde Kandahar, doğuda Gazne ile Belh, batıda Damgan ve Bistam'dan daha ileriye gidememiştir. Onun devrinde başkent olan Herat hem sanat, hem de bir eğlence merkezi hâline gelmiş ve Baykara Meclisleri ile meşhur olmuştur.<sup>4</sup>

Hüseyin Baykara devrinde ülke, refah bakımından iyi vaziyette olsa da siyasî ve idarî zorluklar hiç eksik olmamıştır. Buna çare olarak Baykara, devlet adamlarını sık sık değiştirmiştir. Sultan, önceleri Nizamülmülk'ü vezir olarak tayin etmiş, ardından Şahruh devrinin önde gelenlerinden Mecdüddin Muhammed'i Pervâne makamına getirmiştir. Fakat iyi olmasının aksine devlet işlerindeki aksaklıklar ile iki veziri arasında çıkan uyuşmazlıklar devam etmiştir.<sup>5</sup>

Hayatının büyük bir kısmının çoğunluğunu çocukluk ve mektep arkadaşı Horasan Hükümdarı Sultan Baykara'nın yanında geçiren Nevâî, Herat sarayında

---

<sup>1</sup> Yusuf Çetindağ, *Ali Şîr Nevâî*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 24.

<sup>2</sup> Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, I, 424.

<sup>3</sup> Abdulkadir Yuvalı, "Ebû Said Mirza Han", *DİA*, X, 224.

<sup>4</sup> Çetindağ, *ae*, s. 25.

<sup>5</sup> *Ae*, s. 26.

Mühürdaralık mevkiine getirilmiş, kendisine vezirlik ve kısa süre sonra Emir ünvanı verilmiştir. Böylece Nevâî, kısa zamanda sarayın en önemli bir siyasi ve idari şahsiyetlerinden biri olmuş, Baykara saltanatının yükselişine bir ilim ve sanat adamı olarak büyük hizmetler yapmıştır.<sup>6</sup>

## 2. Sosyal ve İktisadî Durum

Orta Asya Türkleri açısından Cengiz Han'a kadarki dönemin en önemli özelliği ticaretin karadan yapılması ve Şark-İslâm dünyasının en önemli kültür ve medeniyet merkezleri olan Belh, Merv ile Nişabur gibi şehirlerden geçmesidir. Bu sebepten ötürü bu şehirler, etrafı mamur şehirler hâline gelmişlerdir. Daha sonra Cengiz Han'ın ortaya çıkması ve Selçuklular'ı yenilgiye uğrattığı bu şehirleri yıkıp alt üst etmesi neticesinde kara ticaret yollarının güzergâhı değişmiştir.

Cengiz Han'dan daha sonraki dönemde daha güvenli ticaret yolları bulununca, kalkınan bu şehirler etrafında hükümdarlıklar kurulmuştur. Bu şehirler Semerkand ve Herat'tı. Çin, Hindistan ve Karadeniz'de ticaret kolonilerine sahip olan Venedik ve Cenevizliler arasındaki ticaret yolları Herat'tan ister istemez geçmekteydi. Ayrıca Herat, İmparatorluğun bütün gelirlerinin toplandığı bir merkez hâlindeydi. Bu dönemde Semerkant ile Herat bölgesi önce Timur tarafından yönetilmiş ve ticaret yolları sayesinde çok rahat bir hayat sürülmüştür.

XVI. yüzyılın başında ise dünya ekonomi hayatında çok büyük değişiklik olmuş ve ticaret yolları yeniden değişmiştir. Bu dönemde Avrupalılar, bu mevcut ticaret güzergâhlarına alternatif yollar bulmuş ve kara yolu ticaretinden deniz yolu ticaretine geçiş yapmışlardır. Bu yeni deniz yolları iki güzergâhtan oluşmaktaydı. Biri Avrupa-Afrika-Güney Asya'dan Çin ile Hindistan'a kadar, diğeri ise Amerika'nın keşfinden sonra Okyanus üzerinden kat edilen yollardı.

Bu yolların keşfiyle Semerkand ile Herat olmak üzere Orta Asya şehirleri üzerine kara bulutlar çökmüştür. XVI. yüzyıldaki bu ekonomik sıkıntı, yeraltı kaynaklarının bulunmasına kadar birkaç yüzyıl devam etti.<sup>7</sup>

---

<sup>6</sup> Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 424.

<sup>7</sup> Çetindağ, *Nevâî*, s. 29-30-31.

### 3. İlmî ve Kültürel Durum

XIV. yüzyılın sonlarıyla XV. yüzyılın ilk yarısında Orta Asya'da İslâm bilim ve düşüncesi en parlak dönemini Türkistan'da yaşamaya başlar.<sup>8</sup> Bu dönemde Horasan'ın merkezi olan Herat ile Mâverâünnehir'in merkezi olan Semerkant birbirine bağlı iki kültür merkezi olarak göze çarpar.<sup>9</sup>

Herat, edebiyat ve sanat hareketleriyle bu dönemde meşhur olur. Timurluların imparatoru Şahruh Mirza, kendi döneminin ilk zamanlarından beri, tanınmış bilim ve sanat adamlarını Herat'a topluyordu. Hükümdarın meclislerin başında bulunması, şehzadelerle devlet adamlarının zengin saraylara sahip olması, şair ve sanatçıları bu merkeze çekiyor, şiir, yazı, musiki ve sanatın bütün kollarında orijinal eserlerin meydana gelmesini sağlıyordu. Fakat bu yerler her ne kadar Nevâî öncesi bir ilim merkezi olsalar da Herat, asıl Baykara ve Nevâî dönemlerinde bilim ve sanat bakımından en parlak seviyesine ulaşmıştır.<sup>10</sup> Her iki kültür merkezinde de din adamları ile kudretli üstatlar yetişmiş ve büyük sanat eserleri meydana getirilmiştir.<sup>11</sup>

Nitekim XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren felsefe ve kelâm bilginlerinden meşhur olan Adududdîn el-Îcî (ö. 1355), Kutbeddîn er-Râzî (ö. 1366), Sa'eddîn Taftâzânî (ö. 1390), Mübarek el-Buhârî (ö. 1403), meşhur tarihçi İbn Haldûn (ö. 1408), astronomi bilgini Kadızâde-i Rûmî (ö. 1412), meşhur kelâm âlimi Seyyid Şerif Cürcanî (1413), Şair Ahmedî (ö. 1413), meşhur hekim Hacı Paşa (ö. 1417), Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddîn (ö. 1420) başta olmak üzere bu dönemde yetişmiş pekçok bilgin, bilim ve fikir adamları XV. yüzyıl İslâm bilim ve düşüncesine canlılık kazandırmışlardır.<sup>12</sup>

---

<sup>8</sup> Çetindağ, *Nevâî*, s. 34.

<sup>9</sup> Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1965, I, 11.

<sup>10</sup> *Ae*, I, 12.

<sup>11</sup> *Ae*, I, 14.

<sup>12</sup> Bekir Karlığa, "Buhâralı Muhammed İbn Mübarekşâh ve Hikmetu'l-'Ayn Şerhi", *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslar Arası Sempozyumu*, Ankara, 1994, s.1.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### SÖZLÜKBİLİM ve SEB'ATU EBHUR SÖZLÜĞÜNÜN TAHKİK METODU

#### 1. Sözlükbilim ve Nevâî'nin Seb'atu Ebhur Adlı Sözlüğü

##### 1.1. Sözlükbilim ve Sözlük Çalışmaları

İnsanı diğer canlılardan ayıran önemli faktörlerden birisi şüphesiz dildir. Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir vasıttır. Din, kültür ve medeniyetin değerlerini de nesilden nesile aktaran dildir. Dilin nesilden nesile aktarılması ve sonraki nesiller tarafından doğru kullanılmasını sağlamak şüphesiz dilin muhafazası açısından çok önemlidir. Onun için her millet dil bilimi araştırmaları ve incelemelerinin yanında sözlük çalışmalarına da önem vermiştir.

Sözlükler, bir toplumun kültür aynaları gibidir. Yazıldıkları dönemdeki toplumların neleri bilip neleri bilmediklerini yansıtır. Durum böyle olunca günümüzde kullanılan birçok teknik, iktisadî kavram ve deyim bizden öncekiler tarafından bilinmediği için sözlüklerine de geçmemiştir. Ne var ki eski zamanlara ait sözlükler bugünkü ölçüde düzenli ve geniş olmadıkları için, zamanlarını olduğu gibi yansıtmamaktadır. Çünkü o dönemlerde söylenmiş olan şiir, hutbe ve atasözlerinden birçok şey bize kadar ulaşmamıştır.<sup>1</sup>

Tarihi çok eskilere dayanan sözlükbilim çalışmaları alanındaki ilk çalışmaların Çinliler tarafından hazırlandığı bilinmektedir. Doğuda M.Ö. XI. yüzyılda Bavya isimli bir Çinlinin kırk bin kelimelik bir sözlük hazırladığı söylenmektedir. Çinli Kuyu Wang tarafından hazırlanan diğer çalışmanın M.Ö. 530 yılında dönemin imkânlarına göre basıldığından bahsedilir. Ayrıca Hushin isimli bir kişinin

---

<sup>1</sup> Cemal Muhtar, "İslâm'da Sözlük Çalışmaları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (1985), s. 364.

hazırladığı ve 150 yıllarında basıldığı söylenen Shwo Wan adındaki sözlüğün de Çinliler ve Japonlar tarafından kullanılan temel sözlüklerden olduğu belirtilmiştir.<sup>1</sup>

Asurluların da sözlüğü Araplardan en az bin yıl önce bildikleri sanılmaktadır. Asurlular dillerinin kaybolmasından korktukları için kâhinlerin dinî şiir vb. şeylerde kullandıkları lafızları levhalar üzerine kazıyarak yazmışlardır.<sup>2</sup> Ayrıca Asurbanipal'in köşkünde M.Ö. 668-625 tarihinde kil levhalar üzerinde yazılmış bir sözlük bulunmuştur. Latince M.Ö. 28 yılında ölen Waru tarafından yazılan *Lingua Latina* adlı sözlüğün bu dildeki ilk sözlük olduğu ileri sürülmektedir.<sup>3</sup>

Sözlükler türleri itibarıyla de çok çeşitlilik göstermektedir. Bir ve birden fazla dili ihtiva etmesine göre sadece bir dili veya birden fazla dili ele alan sözlükler şeklinde gruplandırılabilirler gibi alfabetik sözlükler şeklinde de gruplandırılabilir. Sözlük türleri içerisinde daha çok kavramsal, eşanlamlı, zıt anlamlı ögeler, yabancı ögeler, tarihsel, köken bilgisi, uzmanlık, deyim, atasözü, yanlış yerleşmiş öge sözlükleri vb. sözlük türleri bulunmaktadır.

Arapça dil bilimi tarihinde ise yazılan ilk sözlük Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-'Ayn* isimli sözlüğüdür. Arapça sözlükbiliminin başlangıcı Abbasîlerin ilk dönemlerinde bu eserle olmuş, sözlükbilimi giderek gelişmesini sürdürmüştü<sup>4</sup> ve günümüze kadar sözlük çalışmaları devam etmiştir. Arap dili sözlükbilim tarihinde yazılan sözlüklerin bazıları şunlardır;

1. Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791): *Kitâbu'l-'Ayn*.
2. İbn Dureyd (ö. 321/933): *el-Cemhere fi'l-Luga*.
3. Ebu Ali el-Kâlî (ö. 356/967): *el-Bâri 'fi'l-Luga*.
4. Ebu Mansûr el-Ezherî (ö. 370/980): *et-Tehzîb fi'l-Luga*.

---

<sup>1</sup> 'Abdulhamîd Muhammed Ebu Sikkîn, *el-Me'âcimu'l-'Arabiyye, Medârisuhâ ve Menâhicuhâ*, Kahire, 1981, s. 11; es-Seyyid Muhammed b. Seyyid Hasan, *er-Râmûz 'ale's-Sihâh* (nşr. Muhammed 'Ali 'Abdulkerim er-Redîni), Dâru Usâme, Dimâşk, 1986, s. 11.

<sup>2</sup> Fevzi Yusuf el-Hâbit, *el-Me'âcimu'l-'Arabiyye, Mevdû'ât ve Elfâz*, Şebînu'l-Kum, 1996, s. 11.

<sup>3</sup> Corcî Zeydân, *Târihu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye* (nşr. Şevkî Dayf), Dâru'l-Hilâl, Beyrut, II, 308.

<sup>4</sup> Seyyid Hasan, *ae*, s. 14; Zeydân, *ae*, II, 308.

5. Sâhib b. Abbâd (ö.385/995): *el-Muhît fi'l-Luga*.
6. İbn Fâris (ö.395/1004): *Mu'cemu Makayîsi'l-Luga*.
7. el-Cevherî (ö.400/1009): *es-Sihâh*.
8. İbn Sîde (ö. 458/1066): *el-Muhkem ve'l-Muhît el-A'zam*.
9. ez-Zemahşerî (ö. 538/1134): *Esâsu'l-Belâğa*.
10. es-Sâğânî (ö.650/1252): *el-'Ubâbu'z-Zâhir*
11. İbn Manzûr (ö. 711/1311): *Lisânu'l-'Arab*.
12. Firûzâbâdî (ö. 817/1415): *el-Kâmûsu'l-Muhît*.
13. es-Seyyid Muhammed b. Hasan (ö. 866/1464): *er-Râmûz fi'l-Lugati'l-'Arabiyye*.
14. ez-Zebîdî (ö. 1205/1791): *Tâcu'l-'Arûs fi Şerhi'l-Kâmûs*
15. Butrus el-Bustânî (ö. 1300/1883): *Muhîtu'l-Muhît*<sup>1</sup>.
16. Sa'îd eş-Şertûnî (ö. 1266/1912): *'Akrebu'l-Mevârid fi Fusahi'l-'Arabiyye ve'ş-Şevârid*.
17. Luvis Ma'luf el-Yesû'î (ö. 1336/1947): *el-Muncid fi'l-Luğa ve'l-A'lâm*.
18. Ahmed Hasan ez-Zeyyât (ö. 1388/1968), İbrâhîm Mustafâ, Hâmid 'Abdulkâdir ve Muhammed 'Ali en-Neccâr (ö. 1895/1965): *el-Mu'cemu'l-Vasît*.

## 1.2. Mu'cem, Kâmûs, Lügat ve Sözlük Kavramları

Bu başlık altında “sözlük” terimi üzerinde durulmaya çalışılacak ve bu terimin karşılığı olarak kullanılan mu'cem, kâmûs ve lügat lafızlarından kısaca bahsederek özet bilgiler sunulacaktır.

**Sözlük:** Kökü itibariyle Türkçe olan “sözlük” terimi; “bir dilin sözcüklerini, deyimlerini, deyişlerini alfabetik düzene göre sıralayan ve anlamlarını açıklayan ya da başka dillerdeki karşılıklarını veren eser” şeklinde açıklanmaktadır.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup>Arapça'dan Arapça'ya ilk modern sözlüktür.



**Mu‘cem:** Sözlük teriminin Arapça karşılığı olan “Mu‘cem” lafzı ise “anlamı kapalı kelime” anlamındaki Arapça “عَجَمَ” fiilinin if‘âl babından ism-i mef‘ûl veya mastar olarak “kapalılığı ve bilinmezliği giderilmiş söz” demektir.<sup>2</sup>

Sözlükbilimcileri, mu‘cem kelimesini, kelimelerin alfabetik dizimi anlamında kullanmayı hicri 3. asırda hadisçilerden almakla birlikte bu manada kullanılmasını hadisçilerden ne zaman aldıkları belli değildir. Bu kavram ilkin Ebu Ya‘lâ’nın kendi eserine *Mu‘cemu’s-Sahabe* adını vermesiyle kullanılmıştır.<sup>3</sup> Bu hususta sözlükbilim tarihinde ise bildiğimiz tek şey ilk dönem sözlük yazarlarından İbn Fâris’in (ö. 395/1004) eserine *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luğa* adını vermiş olmasıdır.<sup>4</sup> Yani İbn Fâris sözlük olarak hazırladığı eserine isim koyarken mu‘cem lafzını kullanmıştır.

**Lügat:** Sözlüğün Arapça karşılığı olan lügat kelimesi “söz söylemek, boş konuşmak, kuş ötmek” anlamlarındaki و-غ-ل kökünden<sup>5</sup> türemiş bir isim olup toplum fertlerinin duygu ve düşüncelerini birbirine anlatmak için kullandıkları kelimelerden meydana gelen eser demektir. IV. yüzyılın sonlarına kadar yazılan lügat kitapları, konularına göre değişik adlar taşıdığından sözlük kavramını karşılayan ortak bir terim henüz mevcut değildi. Bu dönemde ve sonraki süreçte lügat kelimesi “dil, lehçe” manasına geliyordu. Sözlükbilim anlamında kullanılan ilmu’l-Luğa ve mu‘cemiyyât ile sözlük karşılığı olarak kullanılan mu‘cem ve kâmûs kelimeleri sonradan terim hâline gelmiştir.<sup>6</sup>

**Kâmûs:** Arapçada kâmûs, deniz gibi olan ve deniz suyunun büyük miktarı, en derin yeri anlamına gelen bir kelime olup sözlük manasında da kullanılmıştır.<sup>7</sup> Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) bir sözlük yazıp adını *el-Kamûsu’l-Muhît* koymasıyla

---

<sup>1</sup> Özcan Başkan, *Bildirişim, İnsan Dili ve Ötesi*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1988, s.173- 174.

<sup>2</sup> İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Mu‘cemu’s-Sihâh*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut, 2008, s. 675-676; Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mu‘cemu Makâyisi’l-Luğa*, Beyrut, II, 226.

<sup>3</sup> el-Hâbit, *el-Me‘âcîm*, 1996, s. 8; Seyyid Hasan, *er-Râmûz*, s. 9.

<sup>4</sup> İsmail Durmuş, “Sözlük”, *DİA*, XXXVII, 339.

<sup>5</sup> Cevherî, *ae*, s. 949.

<sup>6</sup> Durmuş, *agm*, s. 339.

<sup>7</sup> Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Mu‘cemu Tehzîbi’l-Luğa* (nşr. Riyad Zeki Mansûr), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2001, III, 3043; Cevherî, *ae*, s. 883.

ve bu eserin meşhur olmasıyla birlikte kâmûs kelimesi mu'cem anlamında kullanılmaya başlamıştır.<sup>1</sup> Ayrıca kâmûs kelimesi Osmanlıcada da sözlüklerin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Terim olarak kâmûs, bir dilin bütün kelimelerini içine alan büyük sözlük, büyük lügat, bir konuyla ilgili maddeleri alfabe sırasına göre toplayan geniş eser anlamında kullanılmıştır.<sup>2</sup>

## 2. Seb'atu Ebhur Adlı Sözlük Ve Tahkik Metodu

### 2.1. Sözlüğünün Özellikleri

Menînî'nin (ö. 1172/1759) eserin mukaddimesindeki ifadelerine göre Nevâî'nin bu eseri yıllarca mahzenlerde müsvedde olarak kalmış ve hiç kimse tarafından temize çekilmemiştir.

Şam valisi Osman Paşa'nın kütüphanesine getirilen eseri müsveddeden temize çeken Menînî, eserin aslında olmayan besmele ve hamdeleyi kaydettikten sonra sözü müellife bırakıyor. Nevâî, bunu takip eden satırlarda, bu konuda yazılmış sayısız eserleri yeterli bulmadığı için bu eseri kaleme aldığını, eski sözlüklerde bulunan kelimeleri de kapsayan, özellikle Kur'ân'ın anlamlarıyla hakikatlerini, hadislerde geçen bilinmeyen kelimelerle onların inceliklerini, itnâb ve i'câz ile hakikat ve mecâz yolunda kinaye ve istiârelerin en uygun olanıyla, ibarelerin en güzeliyle Arap fasîh ve belîğlerinden nakledilegelenleri toplayan bu eseri meydana getirdiğini ifade ediyor. Nevâî, bu eseri oluştururken doğruluğuna inandığı başlıca yedi kaynağı şöylece sıralıyor: *Sihâhu'l-Cevheri*, *Tekmiletu's-Sağâni*, *Keşşâfu'z-Zemahşerî*, *Garibu'l-Hadis*, *Mufasssal* ve İbnu'l-Hâcib'in iki *Mukaddimesi*yle şerhleri, el-Harîrî'nin *Makâmât*'ıyla şerhleri, güvenilir divanlar ve başka sözlükler.

Nevâî, bilgilerin kullandığı doğru kelimelerden seçmeler yapmış, fazla gördüklerini atmış, güvenilir kimselerden soruşturup araştırmalar yapmış, uzun

---

<sup>1</sup> el-Hâbit, *el-Me'âcîm*, s. 10.

<sup>2</sup> İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul, 2011, II, 1564.

çalışmalardan sonra kelimeleri tespit etmiştir. Yukarıda adını saydığı yedi kaynağa başvurduğu için eserine "yedi deniz" anlamına gelen *Seb'atu Ebhur* adını vermiştir.

*Seb'atu Ebhur, es-Sihâh*'ta olduğu gibi, kelimelerin "lâmu'l-fiil'i yani son harfi "bâb" sayılarak Arap alfabesine göre eser 28 "bâb"a ayrılmış ve kelimelerin "fâu'l-fi'l'i yani ilk harfi "fasl" sayılarak, her "bâb" 28 "fasl" üzerine tertiplenmiştir. Buna göre kelimeleri arayan kimsenin, önce "bâb"ını sonra da "fasl"ını bulması gerekir.

Nevâî, bu açıklamalardan sonra "faslu'l-hemze" başlığı ile esere giriş yapmıştır. Nüsha, faksimilede görüleceği gibi şu ibare ile başlıyor:

حمدا لمن انزل كتابه الفائق على محكم لسان العرب وارسل رسوله الصادق لبيان مختار صحاح الأفعال  
ومجمل الأقوال وفتق رتق الألسنة عن حقايق اللغة العربية...

( Yüce kitabını Arapların sağlam dilleriyle indiren ve Sadık Peygamberini doğru fillerle mücmel ifadeleri açıklamak ve dilleri Arap dilinin hakikatlerinin ayırmak için gönderene hamd olsun.)

Daha sonra يا (ya) edatını açıklamakla eserini bitiriyor.

Bundan sonra "قال أعيد" sözü ile eserin son cümlelerini yazan Menînî, Nevâî'yi "Horasan ufkundan doğan faziletler güneşi" diye vasıflandırdıktan ve onun hakkında "أوضح الوقت والزمان" (zamanının dili en anlaşılır) dedikten sonra, müsveddede bulunduğu maddelerin bundan ibaret olduğunu, bazı yerlerde kelimelerin asıllarına başvurarak, müellifin dilediği şekilde eseri kaleme aldığını ve 1149 yılının başlangıcı olan muharrem ayı içinde bir pazar günü tamamladığını belirterek bitiriyor.

## 2.2. Sözlüğün Kaynakları

Ali Şîr Nevâî bu sözlüğü oluştururken el-Cevherî'nin *es-Sihâh* adlı meşhur sözlüğünü esas almış ve *es-Sihâh*'tan almış olduğu kelimelerin yanına bu eserin kısaltması olarak ص (sad) rumuzunu koymuştur. Ayrıca müellif o zamanki okuyucuyu bilhassa ilgilendiren Kur'ân'da ve hadiste geçen kelimelere çok fazla önem vermiş, bu konuda kaleme alınmış en değerli kaynakları bulup o kaynaklarda geçen ilgili kelimelerin anlamlarını da yazmıştır. Temelde başvurulan bu kaynaklar ez-Zemahşerî'nin *el-Kaşşâf* adlı büyük tefsiri ile *Garibu'l-Hâdis* adlı hadiste geçen

nâdir kelimeler sözlüğüdür. Yazar bundan başka kelime ve tâbirlerin sarf ve nahiv bakımından özelliklerini göstermek için de, bu alanların en çok güvenilir eserlerinden olan yine ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* isimli nahiv ile ilgili eserine, İbnu'l-Hâcib'in iki *Mukaddime*'si ile bunların şerhlerine de başvurmuş ve ilgili kelimelerin anlamlarını aktarmıştır. Dolayısıyla hemen her kelimenin başka sözlük ve eserlerde bulunmayan gramer özelliklerini burada bulmak mümkündür. Ayrıca müellif bu kaynakların dışındaki edebî metinleri, divanları ve el-Harîrî'nin *Makamat*'ı ile şerhlerini tarayarak, bulduğu kelimeleri bu sözlüğe eklemiştir. Yazar aynı zamanda, her kelimeyi ve kelimenin anlamını nereden almışsa bu kelimelerin yanına kelimeyi aldığı ilgili eserin ismini kısa rumuzlarla göstermiştir. Bundan dolayı kelimeler hakkında doğru bilgi vermekle yetinmemiş, bize aynı zamanda verdiği bilgileri kontrol etmek imkânını da sunmuştur.<sup>1</sup> Yukarıda zikredilen söz konusu eserde başvurulan kaynaklar hakkında, kaynak sırasına göre kısaca bilgi verilecektir.

### 2.2.1. *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*

İsmail b. Hammâd el-Cevherî'ye (ö. 393/1003) ait olan bu eser, kelimeleri son harf esasına göre tertip edilen sözlüklerdendir. Cevherî bu methodla Arap lügatçiliği tarihinde yepyeni bir çıkır açarak sözlük kullanım sistemine yeni bir metod kazandırmıştır.<sup>2</sup> İbn Manzûr *Lisânu'l-'Arab* adlı eserinde ve Fîrûzâbâdî *el-Kâmûsu'l-Muhît* adlı eserinde Cevherî'nin bu methodunu kullanmışlardır.

*Tâcu'l-Luğa, Sihâhu'l-Luğa, es-Sihâh li'l-Luğa, es-Sahâh* veya kısaca *es-Sihâh* diye de bilinen bu sözlük, Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibariyle yeni bir çıkır açtığı<sup>3</sup> gibi sadece sahih kelimeleri ihtiva etmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Son derece kıymetli olan bu eser bu nedenle *es-Sihâh* olarak

---

<sup>1</sup> Agâh Sırrı Levend, "Nevâî'nin Arapça Sözlüğü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1956, s. 240; Ahmed Ateş, "Ali Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1988, s. 183.

<sup>2</sup> Zeydân, *Târih*, II, 311.

<sup>3</sup> Ahmed b. Abdullah el-Bâtîlî, *el-Me'âcimu'l-Lugaviyye ve Turuku Tertîbihâ*, Riyad, 1412, s. 54.

isimlendirilmiştir.<sup>1</sup> Yazıldığı günden bugüne kadar tekmile, zeyil, şerh, ihtisar, tenkit ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olan eser, ilkin (1270/1853) Tebriz'de, daha sonra (1282/1865) ve (1292/1875) yıllarında Bulak'ta basılmıştır. Ayrıca Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr tarafından esere bir mukaddime eklenerek 1956 senesinde Kahire'de tekrar basılmıştır.<sup>2</sup>

Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî (ö. 666/1267) tarafından eser taranarak özellikle Kur'ân ve hadislerde geçen lafızların seçimine ağırlık verilerek *Muhtâru's-Sihâh* adıyla ihtisar edilmiş ve kendisi de bazı ilâvelerde bulunmuştur.<sup>3</sup>

Ayrıca eser Mehmed Vâni tarafından *Vankulî lügatı* ismiyle tercüme edilmiş ve İbrahim Müteferrika tarafından 1441 senesinde iki cilt olmak üzere İstanbul'da basılmıştır.

### 2.2.2. *Tekmiletu's-Sağânî*

es-Sağânî (ö. 650/1252), Cevherî'nin *es-Sihâh* adlı eserine almadığı kelimeleri bir zeyl mahiyetinde yazdığını ve bu eserine *et-Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Sıla* adını verdiğini ifade ediyor. Bu işin hakkını verme iddiasından uzak olduğunu ve Cevherî'nin ihmal ettiği kelimeleri elinden geldiğince toplamaya çalıştığını ifade etmiştir.<sup>4</sup> Ayrıca es-Sağânî, Cevherî'nin yanlış aldığı kelimeleri düzeltmiş ve eserinde kelimeleri tertip ederken Cevherî'nin *es-Sihâh*'taki metodunu takip etmiştir.<sup>5</sup>

Eser, Mısır Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye'deki 'Abdu'l-'Alîm et-Tahâvî, İbrahim el-Ebyârî ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim tarafından tahkik edilerek Dâru'l-Kütüb tarafından atı cilt hâlinde basılmıştır. Eserin başka baskısı mevcut değildir.

---

<sup>1</sup> el-Hâbit, *el-Me'âcim*, s. 133; Ebu Sikkîn, *el-Me'âcim*, s. 90.

<sup>2</sup> Zeydân, *Tarih*, II, 312; Ebu Sikkîn, *el-Me'âcim*, s. 90.

<sup>3</sup> Zeydân, *ae*, II, 312.

<sup>4</sup> el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan es-Sâğânî, *et-Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Sıla* (nşr. İbrahim İsmail el-Ebyârî), Matba'atu Dâri'l-Kutub, Kahire, 1971, I, 1.

<sup>5</sup> el-Bâtîlî, *el-Me'âcim*, s. 57.

### 2.2.3. Tefsiru'l-Keşşâf

Mu'tezile âlimleri'nin önde gelenlerinden Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) ağırlıklı olarak dirayet ve lügavî tefsir metoduyla yazmış olduğu *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl* isimli tefsiridir.<sup>1</sup>

Zemahşerî eserini hazırlarken daha önce yazılan belli başlı tefsir, kıraat ve belagat kitaplarına başvurmuştur. Şemseddin el-İsfahânî, *el-Keşşâf*'ın temel kaynağının Zeccâc'a (ö. 311/923) ait *Me'âni'l-Kurân* adlı eser olduğunu, İbn Tangrîberdî ise *el-Keşşâf*'ta Rummânî'nin (ö. 384/994) metodunun takip edildiğini ifade etmiştir. Rivayet tefsiri konusunda Mücâhid, 'Amr b. 'Ubeyd, Ebû Bekir el-Esam ve Rummânî'nin yanı sıra Müşebbihe, Râfıza ve mutasavvifeye ait tefsirler; kıraat ilimlerinde 'Abdullah b. Mes'ûd. Hâris b. Suveyd ve Ubey b. Kâ'b'ın mushafları; dil ve edebiyat alanında Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı, Muberrred'in *el-Kâmil*'i, Ebû 'Ali el-Fârisî'nin *Kitâbu'l-Hucce*'si ile *Kitâbu'l-Halebiyyât*'ı, Câhız'ın *Kitâbu'l-Hayevân*'ı, Zemahşerî'nin *Nevâbiġu'l-kelim* ve *Nes'âihu's-Sıġâr*'ı; tasavvufta ise İbn Havşeb, Tâvûs b. Keysân ve Mâlik b. Dînâr'a isnat edilen sözler ve menkıbeler *el-Keşşâf*'ın belli başlı kaynakları arasında yer alır.<sup>2</sup>

Yazıldığı dönemden başlayarak müfessirlerin ilgisini çeken *el-Keşşâf*, Kur'ân'ı lûgat, nahiv ve belâgat ilkelerini dikkate alarak yorumlaması, Kur'ân-ı Kerîm'in i'caz yönlerini, özellikle taşıdığı edebî üstünlüğü ve erişilmez nazım güzelliğini ortaya koyması, Kur'an'da mânaların tasvir ve temsil yoluyla anlatılmasının etkili bir metot olduğunu göstermesi gibi özellikleriyle çok beğenilmiş ve hemen bütün müfessirlerce kaynak olarak kullanılmıştır. Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 606/1210) göre Zemahşerî'nin sadece, meleklerin Allah'a iman ettiğini bildiren âyetten hareketle Allah'ın arş üzerinde bulunduğu yolundaki teşbihi görüşü çürütmesi bile eserin değerli bir kaynak kabul edilmesi gerektiğini gösterir.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, VII, 178.

<sup>2</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdat, 1941, II, 1475; Mustafa es-Sâvî el-Cuveynî, *Menhecû'z-Zemahşerî fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Mısır, s. 80-93; İsmail Cerrahoġlu, "Zemahşerî ve Tefsiri", *AÜİFD*, XXVI (1984), s. 71-73.

<sup>3</sup> Ali Özek, "el-Keşşâf", *DİA*, XXV, 330.

#### 2.2.4. *Garibu'l-Hadis*

Hadis metinlerinde geçen nâdir kelimeleri konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak ismine garibu'l-Hadis ilmi denir. Garîbu'l-Hadîse dair kitaplarda bir kelimenin sözlük anlamıyla yetinilmeyip Arap dilcilerinin sözlerinden, eski Arap şairlerinin şiirlerinden örnekler verilerek o kelimenin edebî incelikleri üzerinde de durulur. Hadis ilminde otorite olan Ahmed b. Hanbel gibi bazı âlimlerin kendilerine sorulan garîb kelimeleri açıklamayıp onların lügat âlimlerine sorulmasını tavsiye etmeleri, garibu'l-Hadîs'in esasen dil ve lügat ilimlerinin bir meselesi olduğunu göstermektedir. Bu sebeple garîbu'l-Hadîs müelliflerinin büyük çoğunluğunu dil ve lügat âlimleri oluşturur.<sup>1</sup>

Nevâî, *Seb'atu Ebhur*'un mukaddimesinde garibu'l-Hadis eserlerine müracaat ettiğini ve buradan aldığı kelimelerin yanına (غ) rumuzunu koyduğunu söylemiş ama garibu'l-Hadis eserlerinden hangisini esas aldığını belirtmemiştir. Fakat eserin iki babını tahkik ederken müellifin garîbu'l-Hadis ile ilgili manasını verdiği kelimeleri incelerken genelde bu kelimelerin anlamını İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis* adlı eserinden aldığını, bu eserde olmayan kelimeri ise Zemahşerî'nin *el-Fâ'ik fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser* adlı eserinden aldığını müşahede ettik. Örneğin: (وهلبتالريح: إذا تابعت الهبوب.) kelimesi *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis* isimli eserde bulunmuyor. Fakat bu kelime için *el-Fâ'ik fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*'e müracaat ettiğimizde bu kelime orada mevcuttur. Buna benzer birçok örnek bulunmasıyla birlikte burada sadece birini zikretmiş olmaktayız. Bundan dolayı garibu'l-Hadis ile ilgili her iki eser hakkında da kısa bilgi vermeye çalışacağız.

##### 2.2.4.1. *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis*

VII. yüzyılda telif edilen garîbü'l-hadîslerden Mecdüddin İbnu'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis* isimli eserinin ihtiva ettiği garîb kelimelerin çokluğu, kelimelerin kısa ve özlü bir şekilde açıklanması gibi özellikleriyle kendinden önce telif edilen garîbu'l-hadîs eserlerinin en mükemmel olanıdır. Büyük rağbet

---

<sup>1</sup> Mehmet Yaşar Kandemir, "Garibu'l-Hadis", *DİA*, XIII, 376.

gören bu eser üzerinde daha sonraki yüzyıllarda çoğu ihtisar olmak üzere muhtelif çalışmalar yapılmıştır.<sup>1</sup>

*en-Nihâye fî garîbi'l-hadis*, garîbu'l-Hadise dair yapılan çalışmaların en önemlisi ve en mükemmeli, en kapsamlısı ve en meşhuru olmakla birlikte alfabetik tarzda hazırlanan eser, daha önce bu sahada yapılan bütün çalışmaları içine almakla birlikte özellikle Ebu-'Ubeyd el-Herevî (ö.401/1011) ve Ebu Musa el-Isbahânî'nin (ö.581/1185) garîbu'l-hadis'lerine dayanmakta, ayrıca pek çok ilâvelerde de bulunmaktadır. Müellifin kendisi de Herevî'nin eserine ayrıca "hâ" harfini de eklediğini ifade etmektedir.<sup>2</sup>

#### **2.2.4.2. *el-Fâ'ik fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser***

VI. yüzyılda kaleme alınan eserler arasında, Zemahşerî'nin *el-Fâ'ik fî garî-bi'l-hadis* isimli eseri de bulunmaktadır. Müellif eserini kelimelerin ilk iki harflerine göre alfabetik olarak hazırlamış olsa da, bir hadisteki bütün garîb kelimeleri bir arada ele alıp açıkladığından dolayı aranan kelimeler kolayca bulunamamaktadır.<sup>3</sup>

#### **2.2.5. *el-Mufassal***

ez-Zemahşerî'ye ait olan, Arapça gramere dair telif edilen ve Arap dilinde kendisine müracaat edilen bu eser isim, fiil, harf ve eşanlamlı kelimeler olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Zemahşerî, eserinin mukaddimesinde Arap diline hayranlığını belirttikten sonra özellikle ana dili Arapça olmayan Müslümanların bu dile olan ihtiyacına temas etmiş ve kitabını bu ihtiyacı giderme arzusuyla kaleme aldığını belirtmiştir.<sup>4</sup> Eserde ele alınan konular, Kur'ân, Hadis, Arap şiiri ve nesrinden bol miktarda örnekler verilmiştir.

Seçmeci ve uzlaştırmacı Bağdat ekolüne mensup olan Zemahşerî eserinde yer yer kendi fikirlerini ortaya koyduğunu söylese de ağırlıklı olarak Basralı gramer

---

<sup>1</sup> Kandemir, "Garibu'l-Hadis", *DİA*, XIII, 377.

<sup>2</sup> Mecduddin İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser* (nşr. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Muhmud Muhammed et-Tanâhî), Dâru İhyâ'î'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts, I, 10-11; Kemal Sandıkçı, "İbnu'l-Esîr Kardeşler", *OMÜİFD*, sy. 6 (1992), s. 67.

<sup>3</sup> Kandemir, "Garibu'l-Hadis", *DİA*, XIII, 377.

<sup>4</sup> ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fî Sınâ'ati'l-İ'râb* (nşr. 'Ali Ebu Mulhim), Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1993, s. 20.



âlimlerinin, bazen Kûfe ekolünün, bazen de Ebû Ali el-Fârisî ile öğrencisi İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) görüşlerini benimsemiştir. Özlü anlatımın gereği olarak görüş farklılıklarını ele almamasına ve düşüncelerini benimsediği gramer âlimlerinin adlarını çok defa zikretmemesine rağmen Araplar'dan doğrudan yaptığı nakillerde kabile isimlerini kaydetmeye özen göstermiştir. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının içeriğini özgün bir şekilde eserine yansıtmış ve birçok konuda Sîbeveyh'in görüşleri yerine Halîl b. Ahmed, Ahfeş el-Evsat, Müberred ve Zeccâc gibi Basra ekolü gramercilerin fikirlerini tercih etmiştir. *el-Mufasssal*, plan ve tertibinin düzgün olması, kolay bir anlatıma ve zengin bir içeriğe sahip olması sebebiyle kendi zamanına kadar Arap gramerine dair yazılmış eserlerin en mükemmeli olarak kabul edilmiş, âlimler tarafından da kabul görmüş bir eserdir.<sup>1</sup>

ez-Zemahşerî'nin bu eseri dilciler tarafından büyük kabul görmüş, üzerine birçok şerh ve hâşiyeler yazılmıştır. Bu şerhlerin en meşhuru Muvaffakuddîn Ebu'l-Bakâ' Ya'îş b. Ali el-Halebî'nin (ö. 643/1245) şerhidir ve 1882/1886'da Leipzig'de neşredilmiştir.

### 2.2.6. Zevâid Kitapları

Nevâî'nin söz konusu eserinde başvurduğu kaynaklar arasında diğer eserler anlamında zevâid diye ifade ettiği bazı kaynaklar vardır. Eserinin mukaddimesinde istifa ettiğİ bu eserlerin bazı dil kitapları, güvenilir kimselerin divanları ve Harîrî'nin *Makâmât* isimli eserinin şerhleri arasında dil açısından fasih olarak gördüğü ve dil bilginleriyle ediplerinin kullandığı kelimelerle bu eserler arasında dille ilgili temel kaideleri seçip aldığını ayrıntılı kaideleri ise almadığını ifade etmiştir. Almak isteğİ kelime ve kaideleri tespit ettikten sonra bunlar üzerinde son derece ihtiyatlı davrandığını, bazı yerlerde kendi içtihadıyla, bazen de kelime veya kaideyi rivayet edene sorduktan sonra aldığını söylemiştir. Zevâid diye ifade ettiğİ bu tür kaynaklardan aldığİ kelimelerin yanına (ج) rumuzunu koymuştur.

---

<sup>1</sup> Mehmet Sâmi Benli, "el-Mufasssal", *DİA*, XXX, 368.

### 3. Sözlüğün Bulunma Serüveni ve Ali Şîr Nevâî'ye Aidiyeti

Büyük Türk şairi Ali Şîr Nevâî'nin eserleri arasında bir de Arapça sözlük bulunduğunu bilen yoktur. Ondan bahseden yerli ve yabancı kaynaklarda böyle bir eserin adı geçmemekle birlikte eserle ilgili bir kayda da rastlanmaz.

Levend, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörler Kurulu'nun kararıyla, Türkoloji bölümünde 1953 ders yılı başında serbest dersler başladığı sıralarda, ilk olarak “Türk edebiyatında ilk şairler tezkiresi olan Nevâî'nin *Mecâlisu'n-Nefâ'is*'den bahsederken Ali Şîr Nevâî üzerinde önemle durduğunu ifade etmektedir. Sonraki sene “Türk edebiyatı tarihine giriş” olarak “Edebiyat tarihimizin başlıca meseleri”ni ele almıştır. Bununla birlikte “kaynaklar” bölümüne gelince Nevâî üzerindeki bu çalışmaların bir başlangıcı olmuş oldu. Levend bu büyük Türk şairini, hayatı ve eserleriyle birlikte ileride başlı başına bir ders konusu olarak ele almak üzere bu çalışmalarını genişletmiştir. Daha sonra Türkiye kitaplıklarında bulunan Nevâî'nin yazmalarını tek tek tarayarak 90 adet yazma nüsha tespit etmiştir. İşte Levend'in bu çalışmaları Nevâî adına kayıtlı bazı eserlerin gün yüzüne çıkmasına yol açmış bulunmaktadır.<sup>1</sup> Bunlardan birisi de ele almış olduğumuz *Seb'atu Ebhur* isimli son derece kıymetli Arapça-Arapça sözlüktür.

Levend, İstanbul kitaplıklarındaki eserlerin fişlerinin hazırlanmakta olduğu ve Ayasofya Kütüphanesinde fişleme işi tamamlanmış bulunduğu için, Nevâî'nin eserlerini yeniden gözden geçirmek üzere mart ayı başında Ayasofya Kütüphanesine gider ve eserleri tekrar tarayıp gözden geçirirken, söz konusu eserin Nevâî adına kayıtlı eserler arasında 4682 numarada kayıtlı olduğunu bulur. *Seb'atu Ebhur* isimli eseri kolayca bulduğunu ifade eden Levend, Ayasofya'da eserlerin tasnifi yapılırken eserin fişini hazırlayan uzmandan başka kimsenin o tarihe kadar görmediği bu eseri bulduğunda önceleri tereddüt ettiğini, fakat eserin ilk sayfasında

أَمَا بَعْدَ فَإِنَّ الْكِتَابَ الْمَسْمُومَ بِسَبْعَةِ أبحر في علم متن اللغة العربية للعلامة المحقق والجهبذ اللغوي المدقق  
مير علي شير نوائي...

<sup>1</sup> Agâh. Sırrı Levend, “Nevâî'nin Eserleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1988, s. 189.

(şöyle ki; Büyük dilci ve araştırmacı olan Mîr Ali Şîr Nevâî'nin Arap diliyle ilgili *Seb'atu Abhur* diye isimlendirilen kitabı...)

ibaresiyle eserin müellifinin ismi Mîr Alî Şîr Nevâî şeklinde kaydedildiğini gördükten sonra, artık tereddüdün kalmadığını söylemektedir. Ayrıca XVII. yüzyılın ünlü bilginlerinden olan ve eseri müsveddeden temize çeken Menînî'nin sözlerinin eserin Nev'âî'ye ait olduğu hususunda en kuvvetli bir tanık olduğunu ifade etmektedir.<sup>1</sup>

Nevâî'nin ilim ve kültür âleminde bilinmeyen Arapça sözlüğünü ilk defa Agâh Sırrı Levend tarafından gün yüzüne çıkarıldığı söylene de, yapmış olduğumuz araştırma neticesinde ulaştığımız bilgiye göre Hüseyin Kâzım Kadri, 1927 baskılı *Türk Lügati* isimli eserinde kendisinin bu eseri Atıf Efendi kütüphanesinde nr. 2718 de gördüğünü ve Nevâî'nin bütün eserlerinin tetkik edilmiş olduğu halde hiçbir yerde ve hatta Nevâî ile pek çok meşgul olan müsteşriklerin bile böyle bir eserden bahsettiğini görmediğini, eserin mukaddimesinde Menînî'nin sözlerine atıfta bulunarak bu eserin Nevâî'ye ait olduğu hakkında şüphesinin bulunmadığını ve böyle bir eserin o zamana kadar nazarı dikkati çekmeyen önemli bir eser olduğunu söylemektedir. Yani aslında Hüseyin Kâzım Kadri, Agâh Sırrı Levend'ten 29 yıl önce kendi eserinin mukaddimesinde bu eseri zikretmiş, fakat Levend ile Ahmed Ateş bundan haberdar olamamışlardır.

#### 4. Sözlüğün Nevâî'ye Nisbeti

Ahmed b. Ali el-Menînî, aslen Trabluslu olup Dımaşk'ın Menin kasabasında 1089/1678 yılında doğmuş, öğrenimini Şam'da yapmış, daha sonraları Anadolu'ya gelerek medreselerde müderrislik yapmış, sonra da Şam'da Ümeyye Camiinde ders vermiş meşhur bir âlimdir. 1172/1759 yılında vefat etmiştir.<sup>2</sup>

Levend'in ifadelerine göre Menînî'nin sözüne güvenilir tanınmış bilginlerden olması, çağdaşı olan Murâdî'nin *Silku'd-Durer* adlı eserinde *Seb'atu Ebhur'dan*

<sup>1</sup> Levend, "Nevâî'nin Arapça Sözlüğü", s. 239.

<sup>2</sup> Muhammed Halil el-Murâdî, *Silku'd-Durer fi A'yânî'l-Karnî's-Sânî 'Aşer*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1988, I, 134; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mu'e'llifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, II, 15.

bahsetmesi<sup>1</sup>, eserin Nevâ'ye ait olup olmadığı hakkında tereddüde yer bırakmıyor. Nevâî'nin de böyle bir eseri yazacak kudrette olduğu hususunda şüphe yoktur. Buradan anlaşılıyor ki, Nevâî, bu eserini ömrünün son yıllarında kaleme almış, onu temize çekmeğe zaman ve imkân bulamamıştır.<sup>2</sup>

Ancak Levend, insanda merak uyandıran hususun, Nevâî gibi ünlü bir şairin böyle bir eseri, nasıl oluyor da ölümünden sonra hemen meydana çıkmıyor da ölümünden 250 yıl geçtikten sonra, bilinmeyen biri tarafından Şam valisinin hazinesine getiriliyor ve Menînî tarafından temize çekiliyor. Fakat ileride istinsah tarihi bulunan başka nüshaların ele geçmesi, bu karanlık noktayı da aydınlatılabileceğini ifade ediyor.<sup>3</sup>

Bu konuya eğilen ve hakkında araştırma yapan diğer bir araştırmacı olan Ahmed Ateş, eserin Arapçadan Arapçaya bir sözlük olması sebebiyle kendisinin dikkatini çeken bu eseri, daha yakından tanımak ve incelemek için Levend'in makalesinde zikredilen yazma nüshaları gözden geçiriyor. Ahmed Ateş'e göre nüshalarda göze çarpan ilk şeyin el-Menînî'nin esere yazdığı önsöz ve sonsözden başka yerlerde, Nevâî'nin adına veya *Seb'atu Ebhur*'un Nevâî tarafından yazılmış olduğuna işaret edebilecek herhangi bir kaydın bulunmamasıdır.<sup>4</sup>

Diğer yandan Levend'in yukarıda sözünü ettiğimiz karanlık noktaya değinen Ahmed Ateş, bu eserin Nevâî'ye ait olup olmadığı hakkında kendisini şüpheye sevk eden noktaları şöyle sıralıyor;

Birincisi, Nevâî'nin bilinen tüm eserleri oldukça bol miktarda nüshaları günümüze kadar korunmuş ve 1941 yılında, doğumunun beşyüzüncü yıl dönümü sebebiyle, özellikle Rusya'da yazma ve basmalarının tam birer bibliyografyası yayınlanmıştır. Bu kadar büyük ve önemli bir eserden bunların arasında hiç bahsedilmemesi şaşırtıcıdır.

---

<sup>1</sup> Murâdî, *Silku'd-Durer*, I, 135.

<sup>2</sup> Levend, "Nevâî'nin Arapça Sözlüğü", s. 243.

<sup>3</sup> Ay.

<sup>4</sup> Ateş, "Alî Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında", s. 184.

İkincisi ise, Nevâî'nin hayatıyla ilgili hiçbir Türk veya İran şairiyle kıyaslanmayacak kadar geniş bilgiye sahip bulunuyoruz. Nevâî'nin uzun zamanını almış ve hayatının büyük bir kısmını kapsamış olması gereken bu eserin dost ve yakınları tarafından bu sözlükle ilgili hiç bahsetmemeleri dikkat çekicidir.<sup>1</sup>

Ahmed Ateş, bu iki sebepten ötürü ve Kâtib Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde h. 980 yılına vefat etmiş olan 'Abdulcelîl b. Yusuf el-Akhisârî'nin (ö. 980/1572) eserleri arasında aynı isimle *Seb'atu Ebhur* kaydıyla bir eserin bulunması<sup>2</sup> nedeniyle eserin aidiyeti hakkında iki iddia ortaya atmaktadır. Bu eser,

1. Kâtib Çelebi'ye dayanarak, Abdu'l-Celîl b. Yusuf el-Akhisârî'ye,

2. el-Menîni'ye dayanarak, Ali Şîr Nevâî'ye ait olabileceğini, ayrıca bu bilgilerle bu iki müelliften birini kesin bir şekilde göstermenin mümkün olmadığını, ancak kendisinin birinci ihtimalin daha çok mümkün olduğunu söylemektedir.<sup>3</sup>

Bizim yapmış olduğumuz araştırma ve incelemenin neticesinde, Ahmed Ateş'in bahsettiği ve Kâtib Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn*'da bulunan 'Abdulcelîl b. Yusuf el-Akhisârî'ye ait *Seb'atu Ebhur* adlı eserin manzum bir lügat olduğu ve müellifi tarafından bir şerhinin bulunduğunu tespit ettik. Bu eserin şerhi olan *Şerh-i Seb'ati Ebhur* isimindeki eserin yazmasının Nuruosmaniye kitaplığında nr. 4755 ile kayıtlı olduğuna, yaptığımız katalog taramaları neticesinde ulaştık. Bu eseri alıp inceledikten sonra Nevâî'ye nispet edilen *Seb'atu Ebhur* sözlüğüyle isim benzerliği dışında hiçbir ilgisinin olmadığını görmüş olduk. Böylece Ahmed Ateş'in ortaya atmış olduğu ve eserin Akhisârî'ye ait olduğu iddiası açıklığa kavuşmuş oldu. Akhisârî'nin bu eseri manzum olarak yazılmış bir lügattir. Müellif daha sonrada bu eserine bir şerh yazmıştır. Bu eserin ismi ve şerhinden, Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetu'l-Ârifîn* isimli eserinde, "*Seb'atu Ebhur Manzûm fi'l-Luğa*" ve "*Şerhu Seb'ati Ebhur*" şeklinde<sup>4</sup>, Kâtib Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn*'unda ise sadece "*Seb'atu*

<sup>1</sup> Ateş, "Alî Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında", s. 184.

<sup>2</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 977; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, I, 260.

<sup>3</sup> Ateş, agm., s.186-187.

<sup>4</sup> Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâ'u'l-Mu'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Vekâletü'l-Me'ârif, İstanbul, 1951, I, 500.

*Ebhur*” şeklinde<sup>1</sup>, Bursalı Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde ise “*Seb ‘atu Ebhur ve Şerhi-Manzum Lügat*” şeklinde bahsedilmektedir.<sup>2</sup> Ayrıca *Tâcu’l-‘Arûs*<sup>3</sup> isimli sözlükte *Kitâbu Seb ‘ati Ebhur* isimli bir eserden bir kelimenin anlamı alınmış fakat müellif bu eserin kime ait olduğuna dair kayıt düşmemiştir. *Tâcu’l-‘Arûs* müellifinin almış olduğu bu kelimeyi elimizde bulunan *Kitâbu Seb ‘ati Ebhur* sözlüğünde geçen aynı kelimeyle karşılaştırdığımızda bu kelimenin her iki sözlükte de aynı lafızlarla geçtiğini müşahede ettik. Buradan anlaşılıyor ki *Tâcu’l-‘Arûs*’ta ki bu kelime Nevâî’nin eserinden alınmıştır.

Sonuç olarak yaptığımız inceleme ve araştırmalar neticesinde *Kitâbu Seb ‘ati Ebhur* isimli sözlüğün, Menîni’nin temize çektiği nüshasında ve Murâdî’nin *Silkud’-Durer* isimli eserinde bu eserin Ali Şîr Nevâî’ye ait olduğunu söylemeleri ve bunun aksini iddia edecek herhangi bir bilgi ve bunlardan daha kuvvetli bir delilin bulunmaması sebebiyle bu eser Ali Şîr Nevâî’ye ait olduğu kanaatindeyiz.

## 5. Sözlüğün İsmi Tespiti

Sözlüğün ismi her ne kadar eserin başında ve bab başlıklarında *Kitabu Seb ‘ati Ebhur* şeklinde geçse de, bu başlıkların sonradan başkaları tarafından eklenmiş olma ihtimalinden dolayı eserin tam ismini tespit etmek açısından çok güvenilir değildir. Bizzat müellifin kendisinin eserine koyduğu isim önem arz ettiği için eserin tam ismini bizzat müellifin ifadeleri içerisinde aramak daha sağlıklı bir neticeye ulaşabilmek açısından önemlidir.

Sözlüğün bâbu’l-cîm kısmının sonundaki müellife ait *تم باب الجيم من كتاب سبعة أبحر* (Kitabu Seb ‘ati Ebhurdan Cim babı bitti. Hamd sadece Allahadır. Salat, onun Resulu ve ailesine olsun.) şeklindeki ifadelerinin içerisinde eserin isminden *Kitabu Seb ‘ati Ebhur* şeklinde bahsedilmesi, müellifin kendi eserine *Kitabu Seb ‘ati Ebhur* ismini verdiği açıkça anlaşılmaktadır.

<sup>1</sup> Kâtib Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn*, II, 977.

<sup>2</sup> Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 260.

<sup>3</sup> Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Dâru’l-Hidâye, Riyad, ts., XVII, 246.

## 6. Eserin Yazma Nüshalarının Genel Özellikleri

### 6.1. Nuru Osmaniye Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye 4752 no ile kayıtlı nüshanın cildi, kırmızı ince meşin, gömme yıldız şemseli, kenarı yıldız çerçevesi, miklepsiz, sonradan tamir görmüş, üst kapak kopuk; cildin eni 35x27 cm., yazının 26x18.5 cm., kağıt kalın Venedik, aharlı, nesih yazı hattı ile yazılmış, sayfa kenarları çerçevesiz, bazı sayfalar çerçevesi, varak sayısı 208, her sayfanın satır sayısı 47 bazılarında ise değişiyor. Nüshanın üzerinde istinsah tarihi ile müstensih ismi bulunmamaktadır.<sup>1</sup> Fakat nüshanın varak 28 b de (تملكه الفقير الحاج عبد الله بي) “Temellekehu'l-Fakîr el-Hâc ‘Abdullah Bey” ibaresiyle 1135 tarihi not olarak düşülmüştür.

Ayrıca nüshanın üzerinde (بخط المصنف) musannifin hattıyla ibaresi mevcuttur. Fakat bu musannif'in kim olduğu hakkında hiçbir işaret mevcut değildir. Bu musannif, Nevâî mi yoksa müsveddeyi yeniden yazan Menînî mi? A. S. Levend'e göre her ne kadar bu nüshadaki sayfaların kenarlarında çok sayıda haşîye, birçok silinti ve bazı düzeltmelerin olması nüshanın Nevâî'ye aitmiş hissi uyandırır da bu “Musannif” Menînî olmalıdır diyor.<sup>2</sup> Fakat eserin tahkikini yaparken Nuruosmaniye nüshası ile Ayasofya nüshasını birbirleriyle karşılaştırdıktan sonra Menînî nüshası olan Ayasofya nüshasının müellif nüshası olduğu tahmin edilen Nuruosmaniye nüshasına nazaran çok eksiklerinin bulunduğu ve bazı yerlerin ise yanlış okunduğu görülmüştür. Ayrıca Nuruosmaniye nüshası, müellifin başvurduğu temel kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırıldığında bu kaynaklara en uygun ve eksiksiz nüsha olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu Nuruosmaniye nüshasının müellif nüshası olduğu kanaatindeyiz.

Bu nüshanın üzerinde varak 28 b'nin üzerinde bulunan 1135 tarihi dışında ayrıca istinsah tarihi belirtilmese de ve müstensih ismi bulunmasa da en eski nüsha olduğu tahmin edilen bu nüsha tahkikte esas aldığımız nüshadır.

---

<sup>1</sup> Levend, “Nevâî'nin Arapça Sözlüğü”, s. 244.

<sup>2</sup> Ae, s. 245.

## 6.2. Ayasofya Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 4863 nr. ile kayıtlı nüshanın cildi kahverengi meşin, şemse ve köşelikler üzerinde silik mavi ve yeşil renk kalıntıları var, kenarları aynı renkten çerçevesiz, kabın içi pembe kağıt, şemse ve köşelik yerleri yeşil çizgi ile çizilmiş, ön kabın içi bezle kaplanmış, mıklepli, mıklebin sırtında çiçekli, silik yeşil renkli bir kitabe var; cildin eni 33x21 cm., yazının 23x11 cm. bazı sayfalarda ise değişiyor, yazı kenarları çerçevesiz, kağıt Venedik, nesih yazı hattı ile yazılmış ve kelimeler bazı yerde harekeli, bahis başları ile madde başları sülüs yazı hattı ile yazılmış, satır arasındaki başlıklarla bazı kelimelerle harfler kırmızı mürekkeple yazılmış, 397 varak, her sayfanın satır sayısı 39; zahiriye I. Mahmud'un vakfiyesi ve mührü var, vakfiyenin altında küçük bir mühür içinde “Yâ Rab zitû tevfiik temenna küned Ahmed”, üst sağ başta “*Kitâbü Seb’ati Ebhur fi’l-Luga*”, sol başta “Orduy-ı hümâyûn Kazısı Es’ad Efendi da‘ilerinden” ibareleri yazılıdır. Nüshanın sonunda istinsah tarihi olarak 1149 tarihi bulunuyor.<sup>1</sup>

1149 yılında istinsah edilen bu nüsha ile en eski nüsha olduğu tahmin edilen Nuruosmaniye nüshasının yazıları ilk bakışta birbirine benziyor gibi gözüküyor. Fakat dikkatli bakılınca kelime şekillerinin birbirinden farklı olduğu gözükmektedir. Levend’in tahminine göre “Musannif” bu ikinci nüshayı farklı bir nesihle yazmış olması mümkündür. Sonuç olarak, Menîni, ilkin Nuruosmaniye nüshasını yazıp gereken düzeltmeleri yaptıktan sonra Ayasofya nüshasına bir önsöz ile son söz ekleyerek tekrar kaleme almış olabilir. Hatta Levend’e göre Süleymaniye kütüphanesinde bulunan nüshalar da o dönemde Menîni tarafından kaleme alınmış olabilir.<sup>2</sup> Fakat yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden ötürü, Nuruosmaniye nüshası Menîni tarafından değil tarafından yazılmıştır.

Bizde Menîni tarafından, Nuruosmaniye nüshasına en yakın tarihte yazılan ve bu nüshayı ikinci nüsha olarak tahkikte karşılaştığımız nüshalardandır.

---

<sup>1</sup> Levend, “Nevâi’nin Arapça Sözlüğü”, s. 241.

<sup>2</sup> *Ae*, s. 245.



### **6.3. Atıf Efendi Nüshası**

Süleymaniye Kütüphanesi Atıf Efendi 2718 nr. ile kayıtlı nüsha 432 varaktır. Bu nüshanın müstensihî Muhammed Said b. Tahir'dir. Nüshanın üzerinde müstensih ismini yazdıktan sonra 1157 tarihini kayıt olarak düşmüştür.

### **6.4. Esat Efendi Nüshası**

Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 3217 kayıtlı nüshanın cildi kahverengi meşin, kuru şemseli, miklepli, sonradan tamir görmüş, cildin eni 25.8x17.9 cm. yazının 19.5x12 cm. sayfa kenarları çerçevesiz, 733 varak, her sayfanın satır sayısı 25, kâğıdı kalın âbâdi, nesih yazı hattı ile yazılmıştır; zahiriye de Mehmed Esad Efendi'nin vakıf mührü, altında kitabın ders-am İbrahim tarafından hediye edildiğine ve İbrahim'in, 'Abdülmeccid devri adamlarından muallim Seyyid Zeyne'l-Abidîn'nin babası olduğuna dair bir kayıt var. Ayasofya nüshasında bulunan Menî'nin önsözü bu nüshada yoktur. Ayrıca bu nüshayı yazan müstensih Menî'nin son cümlelerini de almamıştır.<sup>1</sup>

### **6.5. Şehid Ali Paşa Nüshası**

Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa No. 2630 kayıtlı nüshanın cildi kahverengi meşin, kuru şemseli, miklepli, sonradan tamir görmüş, cildin eni 26.8x18.4 cm. yazının 17.2x11.1 cm. sayfa kenarları çerçevesiz, 538 varak, her sayfanın satır sayısı 29, kâğıdı âbâdi, nesih yazı hattı ile yazılmış fakat bazı sayfalarda değişiyor, sayfa kenarlarında haşiyeler var; zahiriye de Şehid Ali Paşanın vakıf mührü, üstünde ise İstanbul kadısı 'Abdülbâki Arif b. Mehmed tarafından hediye edildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır.<sup>2</sup>

### **6.6. Reisu'l-Kuttâb 1086 Nolu Nüsha**

Süleymaniye Kütüphanesi Reisu'l-Kuttâb 1086 no ile kayıtlı nüshanın cildi açık kahverengi meşin, kuru şemseli, miklepli, cildin eni 33.9x22 cm. yazının 27x14 cm., sayfa kenarları çerçevesiz, 402 varak, her sayfanın satır sayısı 35, kâğıdı âbâdi,

---

<sup>1</sup> Levend, "Nevâî'nin Arapça Sözlüğü", 242.

<sup>2</sup> Ay.

nesih yazı hattı ile yazılmış, sayfa kenarlarında haşiyerler var; zahiriyyede Reisü'l-Küttâb Mustafa Efendi'nin yürek şeklinde vakıf mührü vardır.<sup>1</sup>

### **6.7. Reisü'l-Kuttâb 1087 Nolu Nüshası**

Süleymaniye Kütüphanesi Reisü'l-Küttâb 1087 nr. ile kayıtlı nüshanın cildi ebrulu kağıt ve kenarları kahverengi meşin, mıklepli, cildin eni 29.1x16 cm., yazının 22.2x9.8 cm., sayfa kenarları çerçevesi, 359 varak, her sayfanın satır sayısı 41, kâğıdı âbâdi, nesih yazı hattı ile yazılmış; zahiriyyede Reisü'l-Küttâb Mustafa Efendi'nin yürek şeklinde vakıf mührü vardır, ayrıca “el-Evvelü min Sab'ati Ebhur li'l-Menîni” ibaresi de bulunmaktadır. Başlık adı tehziplidir.<sup>2</sup>

## **7. Sözlüğün Tahkikinde Takip Edilen Metod**

Menîni'nin temize çekip istinsah ettiği ve üzerinde temellük tarihi olarak 1135 tarihi düşülen Nuruosmaniye nüshası, elimizdeki en eski nüsha olması ve müellif nüshası olması nedeniyle ana nüsha olarak seçtik. Tahkikte bu nüshayla karşılaştıracağımız diğer nüsha ise, Menîni'nin eseri temize çektiği nüsha olan ve üzerinde 1149 tarihi bulunan ve h. 1172 yılında vefat eden Menîni'nin yaşadığı dönemde yazılan Ayasofya nüshadır.

Nüshaların tahkikinde her nüshaya ayrı ayrı rümuşlar verildi. Nuruosmaniye nüshasının (ن) rümuşunu, Ayasofya nüshasına (ص) rümuşunu verdik.

### **Edisyon Kriğiğinde Takip Edilecek Metod**

1. Çalışmada müellif nüshası olan Nuruosmaniye nüshası esas alındı. Ayrıca Menîni'nin müellif nüshasını müsveddeden temize çektiği Ayasofya nüshası seçildi.

2. Metnin dipnotunda nüsha farklılıkları gösterilirken karşılaştırılacak yazma nüshaların kayıtlı olduğu kütüphaneye veya müstensih ismine göre rümuşlar verildi.

3. Metinde geçen ayetler ﴿ ﴾ işareti içerisine alınıp harekelenerek Ayet ve sure numaraları dipnotta gösterildi.

---

<sup>1</sup> Levend, “Nevâi'nin Arapça Sözlüğü”, s. 242-243.

<sup>2</sup> Ae, s. 243.

4. Metinde geçen hadisler tırnak « » işareti içerisine alınarak harekelenip, ilmî kriterlere göre geçtikleri kaynaklar dipnotta verildi.

5. Metinde geçen atasözleri, hikmetli sözler, büyüklere ait veciz ifadeler tırnak işareti “ ” içerisine alınarak harekelip, ilgili kaynaklara başvurularak söyleyenleri ve yerleri dipnotta belirtildi.

6. Müellif tarafından bir bölümü verilen şiir beyitlerinin tamamı dipnotta verilip, ilgili kaynaklara başvurularak detaylı bir şekilde gerekli bilgiler verilecek ve söyleyeni ile yerleri belirtilmeye çalışıldı.

7. Metinde ismi geçen şahısların kısa hal tercümeleri ilgili bilgi verilip kaynaklardan faydalanılarak dipnotta gösterildi.

8. Nüshalarda okunamayan veya yanlış olduğu tahmin edilen kelimeler müellifin faydalandığı asıl kaynaklardan kontrol edildi.

9. Modern imlâ kurallarına aykırı yazılan kelimeler günümüz imla kurallarına göre yazıldı.

10. Müellif özel bir lehçe belirtmediği sürece farklı bir lehçeyle yazılmış olan kelimeler günümüz kullanımına göre yazıldı.

11. Bab ve Fasıllar başlıkları sayfa başında verildi.

12. Her kelime kökü paragraf başı yapılarak müellifin verdiği rûmuzlar parantez içine alındı.

13. Kelimelerin harekelenmesinde müellifin verdiği harekeler dikkate alındı, fakat problemlili olan kelimelerin harekelenmesinde müellifin faydalandığı kaynaklara müracaat edilerek harekelendi.

14. Bazı kelimeleri yazarken müellif ve tüm müstensihler sehven harflerin yerini değiştirdikleri yerlerde müellifin faydalandığı kaynaklar ile temel kaynaklara başvurularak düzeltildi.

## İKİNCİ BÖLÜM

### ALİ ŞİR NEVÂÎ HAYATI VE ESERLERİ

#### 1. Nevâî'nin Hayatı

##### 1.1. Doğumu ve Nesebi

Asıl adı Nizamuddîn Ali Şîr Nevâî veya yaygın adıyla Ali Şîr Nevâî 844 (9 Şubat 1441) tarihinde Herat'ta dünyaya gelmiştir.<sup>1</sup> Herat, Güney Türkistan'da dönem'in Büyük Timur İmparatorluğunun başkentidir.

Ali Şîr Nevâî'nin çağdaşı olan Haydar Mirza, Nevâî'nin uygur asıllı olduğunu söyler.<sup>2</sup> Nevâî, baba tarafından soylu olduğu gibi anne tarafından da soylu bir aileye mensuptur. Anne tarafından dedesi olan Bû Sâid Çiçek Hüseyin Baykara'nın dedesi Baykara Mirzâ'nın uluğ beyi (beylerbeyi) idi.<sup>3</sup> Babası Gıyasettin Kîçkine Bahadır (Kîçkine Bahşı) Timur'un torunlarının hizmetinde bulunmuş, sonra Ebu'l-Kasım, Bâbûr Şah'ın sarayında da önemli bir mevki sahibi olmuş ve onun adına Sezvâr şehrini fethetmiştir.<sup>4</sup>

##### 1.2. Nevâî'nin Yetiştirilmesi

Seçkin, köklü ve asil bir aileye mensup olan Nevâî çok küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim alma fırsatı elde etmiştir. Nevâî'nin ailesi ilim ve edebiyata çok önem veren bir aileydi. Özellikle babası Nevâî'nin iyi yetiştirilmesi için elinden gelen her türlü fedakârlığı göstermiştir. Nevâî, hem anne hem de baba tarafından tam anlamıyla bir ilim, kültür ve sanat ortamında yetişmiştir. Bunun göstergelerinden birisi de her iki dayısının iyi bir türk şairi olmalarıdır.<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, I, 423; Çetindağ, *Nevâî*, s. 99.

<sup>2</sup> Zeki Velidi Togan, "*Ali Şîr Nevai*" İ.A., MEB, İstanbul, 1941, I, 349.

<sup>3</sup> Çetindağ, *ae*, s. 100.

<sup>4</sup> Banarlı, *ae*, s. 423; Çetindağ, *ae*, s. 99.

<sup>5</sup> Çetindağ, *ae*, s. 102.

Nevâî, babasının ölümünden sonra Ebu'l-Kasım Bâbür tarafından himaye edilmiş, Meşhed, Semerkand gibi devrin en yüksek ilim merkezlerinde ve bu merkezlerde bulunan medreselerde yetişmiştir.<sup>1</sup> Ayrıca Nevâî'nin iyi bir eğitim alması ve yetişmesinde Hüseyin Baykara'nın Nevâî'nin yakın arkadaşı olmasıdır. Çünkü O, Bâbür Mirzâ'nın sarayında hükümdar adayı Baykara ile birlikte yetişmiştir.<sup>2</sup> Nevâî'nin Babası Kiçkine Bahadır, Sultan Ebulkâsım Babur'un Horasan'a hâkim olması üzerine tekrar oğluyla birlikte Horasan'a dönerek Ebulkâsım'ın hizmetine girmiş ve daha sonra Sebzvar emiri olmuştur. Nevâî, babasıyla Sebzvar'a gitmeyerek Heratta kalır. O sıralarda Hüseyin Baykara ise Ebulkâsım'ın yanında bulunmaktaydı. Ebulkâsım, Nevâî ile Baykara'nın öğrenimlerine çok yakın ilgi göstermiş, onları teşvik etmiştir. Onlar da gördükleri bu teşvikle, küçük yaşta şiirler yazmaya başlamışlardır. Ekim 1456 yılında Ebu'l-Kâsım Meşhet'e giderken Baykara ile beraber Nevâî'yi de beraberinde götürmüş ve Nevâî, orada öğrenimine devam etmiştir.<sup>3</sup> Nevâî, babasının ölümünden sonra Herat'a dönerek, Ebu Sait Mirza'nın hizmetine girmesine rağmen Ebu Sait, kendisine karşı ayaklanan Baykara'nın en yakın arkadaşı olan Nevâî'ye bir türlü güvenememiştir. Herat'ta barınamayacağını anlayan Nevâî, bir ilim merkezi olan Semerkant'a gitmiş ve orada öğrenimine devam etmiştir.<sup>4</sup>

### 1.3. kişiliği

Usta bir şair, iyi bir sanatçı, dilci, milliyetçi, dinini iyi bilen bir müslüman, gönülden bağlı bir tarikat adamı olarak tanıdığımız Nevâî, sağlam karaktere sahip, cesur, özü sözü bir, alçak gönüllü bir insan-ı kâmil ve vefalı bir dosttur.<sup>5</sup>

Nevâî, bütün ömrünü yurduna, vatanına ve ulusana vakfetmiş, hayatını hayır işleyerek, hizmet ederek, vatanına ve milletine yararlı olmaya çalışarak geçirmiş sağlam bir karakterdir. Ayrıca okumayı, yazmayı, dostları ve sevdikleriyle hemhal

---

<sup>1</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 423-424.

<sup>2</sup> Levend, *Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 29.

<sup>3</sup> *Ae*, I, 30.

<sup>4</sup> *Ae*, I, 31.

<sup>5</sup> *Ae*, I, 241.

olup sohbet etmeyi büyük bir zevk bilmiş, kâmil insan olarak hayatını yaşamıştır. Öte yandan insanlığı ve insanlara karşı sevgisi onu yücelten en büyük özelliklerinden biridir.

Nevâî, karakter olarak iyimser birisidir, kötümser değil. O, dünyanın insanla cennet olacağına inan birisidir. Dolayısıyla başkalarının derdiyle yakından ilgilenmiş, kendinden küçük olanlara şefkatle el uzatmıştır. En sıkışık zamanlarında dahi arkadaşlarının yardımına koşmuş, onların sıkıntılı ve mutlu hallerine ortak olmuş, neşe ve acılarını paylaşmıştır.<sup>1</sup>

#### **1.4. İlmî Şahsiyeti ve Dilciliği**

Nevâî döneminde Maverâünnehir ve Horasan'da geniş ölçüde yayılmış olan dört dil vardır: Farsça, Arapça, Türkçe ve Hintçe. Nevâî'ye göre Arapçanın akıcılığı ve hitabete uygunluğu insanı şaşırtacak derecededir. Ayrıca Arapça, Kur'ân-ı Kerim'in ve hadislerin dilidir. Bu dile değer veren Nevâî, eserlerinde Arapça kelime ve deyimleri kullanmış, eserlerine isim verirken Arapça ifadelerden faydalanmış ve bunu doğal karşılamıştır. "Nevâî'nin çözdüğü dil problemlerinden biri olan başka dillerden kelime alma problemi öncelikle Arapçayla ilgilidir. Bunda hiç şüphesiz şairin Kur'an dilini mükemmel bilmesinin büyük bir etkisi vardır."<sup>2</sup>

Nevâî'nin kullandığı dil İslam medeniyetinin ortak dilidir. Arapça ve Farsçaya da çok iyi derecede hâkim olan Nevâî, bu dillerdeki edebî söyleyişleri Türkçeye uyarlayarak dilin zenginleşmesine katkıda bulunuyordu. Hayatı boyunca Türkçe'nin İran edebiyatı seviyesinde eserler verecek kadar zenginleşmesi için çalışmıştır. Türkçenin söyleyişlerine uygun kullandığı sözcüklerle sonraları "Nevâî dili" olarak vasıflandırılacak olan özgün bir söyleyişe sahipti. Oadaki Türkçe sevgisi milli şuuru eserlerinde görmek mümkündür. Edebiyatın temelini dil oluşturur. Nevâî, Orta Asya

---

<sup>1</sup> Levend, *Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 242.

<sup>2</sup> Kuçkartayev, İ., "Ali Şîr Nevâî'nin Dil Dünyası", *Türk Dili*, 1955, s. 522.

Türk Edebiyatına kullandığı dil ve edebi eserleriyle millilik vasfı kazandıran bir şahsiyettir.<sup>1</sup>

“Farsça’nın resmi dil olarak hüküm sürdüğü, Fars edebiyatı’nın Câmî ile zirveye ulaştığı ve münevverlerin Farsça öğrenip bu dille yazmayı meziyet saydıkları bir devirde Nevâyî’nin Türkçe’nin Farsça’dan aşağı kalmayacak bir dil olmadığını müdafaa etmesi, Türkçe’yle de yüksek bir edebiyat vücuda getirmesinin mümkün olacağını bizzat eserleriyle ispat etmesi ve yenilerin Türkçe yazmaları hususunda teşvikte bulunması göz önüne alınırsa bu hizmetinin ne denli önemli daha iyi anlaşılır.”<sup>2</sup>

Şiir sanatından başka hat, resim, mûsiki ve mimari sanatlarıyla da ilgilenen Nevâî bu sanat dallarında da eserler veren çok yönlü örnek bir şahsiyettir. Nevâî’nin şairliği kaleme aldığı gazellerde, olgunluğu terci’, müstezat, muhammes v.b. de, ustalığıda mesnevilerinde açıkça görülmektedir.<sup>3</sup>

“Nevâî bütün bu ilim ve sanat çalışmalarıyla şiire, resme, musiki ve mimariye hizmetleriyle aynı zamanda popüler bir şöhret kazanmış ve geniş bir halk tarafından devamlı surette sevilmişti. Devrinin ve çevresinin örnek adamı idi”. Nevâî, ilim uğrunda birçok emek sarfetmiş, tarih, ahlak, kelam ve tasavvufa dair eserler vücuda getirmiş; edebiyatın nazari kısmında çalışmış ve devrinin en büyük münekkidi olmuştur. Nevâî, vakit buldukça tarih de yazmıştır. *Tarih-i Mulûk-ı ‘Acem ile Tarih-i Enbiyâ ve Hukemâ’* gibi. Türk tarihinden bahseden bir de *Zübdetü’-t-Tevârih*’i vardır. *Hadis-i Erbaîn, Sıratü’l-Muslimîn* tasavvufî mesnevilerinde pek güzel ruh selahiyetiyle terennüm etmiştir.”<sup>4</sup>

Kendinden sonraki şairleri etkileyecek ve onları kendisine taklit ettirecek kadar şiirde zirve bir şahsiyettir. Bundan dolayı klasik Osmanlı şiirinde Nevâî Anadolu Türk edebiyatının meydana gelmesinden önce oluşmuş bir edebi ekolün temsilcisidir.

---

<sup>1</sup> Hüseyin Özcan, "Türk Dünyasının Bilgesi Ali Şir Nevai", *Türk Kültürü Dergisi*, Vol. 39, No. 459, Jul. 2001, pp. 397.

<sup>2</sup> Kemal Eraslan, "Nevâî Maddesi", *Türk Klasikleri*, İstanbul, 1986, III, s. 108.

<sup>3</sup> Levend, *age*, I, 179.

<sup>4</sup> Ali Nihat Tarlan, "Ali Şir Nevâî, Hayatı ve Eserleri", İstanbul, 1962, s. 2.

Anadolu şairleri onu ve şiirlerini rehber edinmiş, kişiliğine saygı duydukları Nevâî'yi söz konusu yönleriyle şiirlerine konu edinmişlerdir.<sup>1</sup>

Osmanlı şairlerinden Hayâli (ö.1556), Nâili, (ö. 1666), Nâbi (ö. 1712), Nedim (ö. 1730) ve Şeyh Gâlib (ö. 1799) gibi, sahasında ekol olmuş şairler onun adını şiirlerinde anma ihtiyacı duymuşlardır. Bunlardan Nedim ve Şeyh Gâlib, Nevâî'yi takliden çağatayca şiirler yazmışlardır.<sup>2</sup>

### 1.5. Şairliği

Şair ve edip özelliğiyle tanınan Ali Şîr Nevâî, kendi zamanındaki Türk aydınlarının hayran oldukları İran edebiyatını benimseyerek onu Türk ruhuna uygun bir şekilde kullanmış, Türkçeyi yüksek bir sanat hâline getirmek ve Türk dili ile Türk ruhunu yükselten sanat eserleri meydana getirmek için çaba sarfetmiştir.<sup>3</sup>

Çok küçük yaşlarda şiir ezberlemeye başlayan Nevâî'nin ilk ezberlediği şiir Kasımu'l-Envâr'ın Farsça bir gazelidir. Ali Şîr Nevâî, kendi anlattıklarına göre üç-dört yaşlarında şiir okumaya ve yazmaya başlar. Nevâî, sırf çocukluğunda yazdığı şiirleri bir divanda toplar ve çocukluğun gariplikleri anlamına gelen *Garâibu's-Sığar* adını verir. Şiire başlaması ve ilgi duymasına etki eden en önemli faktör aile çevresi ve yetiştiği ortam olmuştur.<sup>4</sup> Şair olan dayıları Kâbili ve Garîbî ile Sultan Ebu'l-Kâsım Babur'un Türkçe şiirlerinin bulunması ve Nevâî'nin de bu atmosfer içinde yetişmesi, onda Türk dili ile şiir yazma hevesini uyandırmış ve şiirlerini Türkçe yazmasına sebep olmuştur.<sup>5</sup>

Nevâî'nin zekâsı ile hafızası da kuvvetli olduğundan dolayı, gençliğinde 50.000'den daha fazla beyit ezberlediğini *Muhâkemetu'l-Lugateyn* isimli eserinde belirtmiştir.<sup>6</sup>

---

<sup>1</sup> Metin Akkuş, "Tarih ve Edebi Bir Kişilik Olarak Nevâî ve Nevâî'nin Eserlerinde İnsan Problemi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı XIX, 2012, s. 126.

<sup>2</sup> *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Nevâî Ali Şîr", İstanbul, 1980, VII, 37-42.

<sup>3</sup> Togan, "Ali Şîr", I, 252-253.

<sup>4</sup> Çetindağ, *Nevâî*, s. 174.

<sup>5</sup> Levend, *Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 48.

<sup>6</sup> *Ae*, I, 244.



Nevâî, babası vali olarak Sebzvar'a gittiği zaman orada bulunan şiiirleriyle tanınmış olan Mir Şahî ile mektuplaşır. Babası 1452 de Sebzvar'a gitmiş olması ve 1453 de vefat etmiş olmasından anlaşıldığına göre o dönemde Nevâî'nin 12 yaşında olduğu anlaşılıyor. Bu yaşta bir çocuğun tanınmış bir şairle mektuplaşması onun şiiire ve edebiyata olan merakının derecesini göstermesi için yeterli bir delildir. Ayrıca Nevâî o dönemlerde kalem denemeleri yapmış ve kendini 14 yaşında genç bir şair olarak çevresine duyurmuştur.<sup>1</sup>

Sonunda şiiirde zirveyi yakalayan Nevâî'nin yetişmesinde katkısı bulunan Ebülkâsım, onun şiiirlerini beğendiği için ona "oğlum" diye hitap etmeye başlamıştır. Seyyit Hasan Erdeşir ise, ona şair Lutfi'yi okumasını tavsiye ediyordu. Böylece Nevâî, hem Farsça hem de Türkçe gazeller yazmış ve zu'l-Lisâneyn unvanını almıştır.<sup>2</sup>

Nevâî, ilk şiiirlerini Farsça olarak yazmış olsa da, Türkçe şiiir yazmaya dönmesinde çevresinin büyük etkisi olmuştur.<sup>3</sup>

### 1.6. Yaptığı Görevler

Ali Şîr Nevâî, Türk dünyasında, sadece şair ve yazar olma yönüyle meşhur olmuş bir şahsiyet değildir. O, aynı zamanda güvenilir bir devlet adamı olarak da meşhur olmuş ve tanınmış birisidir.<sup>4</sup>

Hüseyin Baykara 1469 yılında tahta geçtikten sonra Nevâî'ye mühürdarlık görevi vermiştir. Daha sonra mühürdarlık görevini bırakarak emir "divan beyi" olmuştur.<sup>5</sup> Ali Şîr Nevâî'nin emir künyesi de buradan gelmektedir.

1479 yılında Ebu Sa'îd'in oğlu Mirza Ebu Bekir'in ayaklanmasını bastırmak üzere Esterebad'a giden Hüseyin Baykara, yerinde Ali Şîr Nevâî'yi nâib yani vekil olarak bırakmıştır. Böylece kısa zaman diliminde sarayın önemli siyasi ve idârî bir

---

<sup>1</sup> Levend, *Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 51.

<sup>2</sup> *Ae*, I, 52.

<sup>3</sup> *Ae*, I, 51.

<sup>4</sup> Akkuş, "Tarih ve Edebi Bir Kişilik Olarak Nevâî", s. 123.

<sup>5</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 424.

şahsiyeti olan Nevâî, bir ilim ve sanat adamı olarak Hüseyin Baykara saltanatının yükselmesine hizmet etmiştir.<sup>1</sup>

Herat sarayında mühürdarlık görevinde bulunan Nevâî, Emîr ünvanı almıştır. Ölümünden hemen önce şehirden ayrılan hükümdar Hüseyin Baykara onu yerine vekil bırakmıştır.<sup>2</sup> Kısacası Nevâî'nin yapmış olduğu önemli devlet görevlerinin başında mühürdarlık ve nâiblik gelmektedir.

### 1.7. Hocaları

Nevâî, Derviş Mansur, Hacı Fazlullah Ebu'l-Leysî gibi dönemin meşhur hocalarından ders almıştır. Herat'ta Ebulkasım'ın gözetiminde Hüseyin Baykara ile birlikte eğitim görmüş, Molla Camî ile yakın dostluk kurmuştur. Daha sonra da Abdurrahman Camî, Nevâî'nin mürşidi olmuş, Camî ise şairin nakşibendî olmasını sağlamıştır. Şair, nakşiliğe girmekle eserlerindeki ufkunu genişletmiştir.<sup>3</sup>

Ömrü, Herat başta olmak üzere Teft, Horosan, Sebzvar, Meşhed, Semerkand, Esterabad şehirlerinde geçmiş olması dolayısıyla bu şehirlerde Şerefuddîn Ali Yezdî, Şeyh Kemal-i Tevbetî, Hacı Feyzullah Ebu Leys Semerkandî, Sultan Ebu'l-Kâsim Babur, Abdurrahman Câmî gibi devrinin meşhur âlim ve şairleriyle tanışmıştır. Onlardan feyz olarak bazılarının derslerine iştirak etmiştir. Kendilerinden ders okuduğu ve ilim öğrendiği şahsiyetler arasında Nevâî'nin bir âlim olarak yetişmesine en çok etkisi olan Abdurrahman Câmî olmuştur.<sup>4</sup>

### 1.8. Vefatı

Sultan Hüseyin Baykara, başlarında oğullarının da bulunduğu bir ayaklanmayı bastırmak için, ordusuyla birlikte Herat'tan Esterabad'a giderken yerine Nevâî'yi vekil bırakmıştır.<sup>5</sup> Son dönemlerinde sağlığı bozulmuş, ruh ve vücut bakımından

---

<sup>1</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 423.

<sup>2</sup> Çetindağ, *Nevâî*, s. 27.

<sup>3</sup> Akkuş, *agm*, s. 124.

<sup>4</sup> Kemal Eraslan, "Çağatay şiiri", *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II* (1986), Türk Dil Kurumu, Ankara, 642-643.

<sup>5</sup> Banarlı, *ae*, I, 424.

yorulmuş ve hayata yenik düşen Nevâî, 31 Aralık 1500 yılında, Sultan Hüseyin Baykara'nın Esterâbat'tan döndüğü sırada, onu karşılamaya çıkmış ve bu sırada kalp krizi geçirerek birdenbire fenalaşmış, Sultanın elini öptükten sonra yere yığılıp düşmüştür. Eski dostunun bu durumuna üzülen Hüseyin Baykara, kadim dostunu kendi tahtıranıyla Herat'a götürmüştür. Bu kıymetli şair ve devlet adamını kurtarmak için yapılan tüm müdahaleler, gösterilen bütün çabalar ile alınan tedbirler faydasız kalmış ve Nevâî 3 Ocak 1501 de Pazar günü sabaha karşı hayata gözlerini kapamış, Kutsiye camii yanında hayatta iken yaptırdığı yere gömülmüştür. Sultan Baykara, Nevâî'nin büyük cenaze töreninden sonra üç gün Nevâî'nin evinde yas tutmuş, yedinci gün, şehrin kuzeyindeki Havz-ı Mahiyan'da Türk töresi gereğince verilen "yuğ yemeği" törenine başkanlık etmiştir.<sup>1</sup>

## 2. Nevâî'nin Eserleri

Nevâî'nin her eseri, onun ayrı bir yüzünü ve devrinin ayrı bir özelliğini bize yansıtmaktadır. Bunun için, bu milliyetçi şair ve devlet adamını bütün yönleriyle tanıyabilmek için bütün eserlerini ele alıp incelemek son derece önem arz etmektedir.

### 2.1. Divanlar

Nevâî'nin dördü Türkçe ve biri Farsça olmak üzere beş dîvânı vardır. Türkçe olarak yazmış olduğu dört divanını *Hazâinu'l-Ma'ânî* (manaların hazineleri) diye isimlendirmiştir. Nevâî'nin divanlarında divan şiirinin çeşitli şekilleriyle söylenmiş şiirler yer almaktadır. Şairin sevdiği milli bir nazım şekli olan tuyuktur.<sup>2</sup> Nevâî, divanlarını bir kuyumcu gibi dikkatle işlemiş ve onlara başka divanlarda olmayan özellikler katmıştır. Bu dört divanında 55000 beyit'e sahip olan<sup>3</sup> Nevâî, bu beyitleri çocukluk yıllarında yazmış olduğu için kendisi divan tertip etmeyi düşünmemiş, daha sonra meraklılarınca bu beyitler toplanıp divan hâline gerilmiştir.<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Levend, *Ali Şîr Nevâî, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 46-47.

<sup>2</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 428.

<sup>3</sup> Levend, *ae*, I, 60.

<sup>4</sup> Ağâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî, Divanlar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1966, II, 1.

Nevâî, şiiirlerini divanlara serpiştirirken, daha sonraları yazdığı şiiirlerin bir bölümünü ilk divanına aldığı gibi, gençliğinde yazmış olduğu şiiirlerin bazısını son divanlarına aldıkları da olmuştur. Ayrıca ilk divanını tertiplerken, diğer şairler gibi gazellerini yalnız alfabe sırasına göre düzenlemekle yetinmemiş, konu ve kapsam bakımından bazı esasları da eklemiştir. Her harfe ait gazellerin başında tevhid, münacat, na't veya tasavvufî bir gazel bulunmakta, lirik şiiirlerin yanında didaktik mazumeler de mevcuttur. Ayrıca diğer şairlerden farklı olarak yalnız 28 harfle yetinmeyerek, لا-چ-ژ-پ harflerini de ekleyerek 32 harfte gazeller yazmıştır.<sup>1</sup>

### 2.1.1. Garâibu's-Sığar

Çocukluk yıllarında (8-20 yaşları arası)<sup>2</sup> yazmış olduğu şiiirleri ile son dönemlerinde yazmış olduğu bazı şiiirleri de içine alan divanıdır. Bu divanda 636 gazel, 1 müstezat, 3 muhammes, 1 müseddes, 1 terci-i bend, 1 mesnevi, 34 kıta ile 52 muamma bulunmaktadır.<sup>3</sup>

### 2.1.2. Nevâdiru's-Şebâb

Nevâî'nin gençlik yıllarında (20-35 yaşları arası)<sup>4</sup> yazmış olduğu şiiirleri ihtiva eden bir divanıdır. Bu divanda 647 gazel, 1 müstezat, 3 muhammes, 1 müseddes, 1 terci-i bend, 50 kıta, 10 ile 52 muamma bulunmaktadır.<sup>5</sup>

### 2.1.3. Bedâyi'u'l-Vasat

Nevâî'nin bu divanını 35-45 yaşlarında<sup>6</sup> yazdığı şiiirlerden oluşmaktadır. Divanda 638 gazel, 1 müstezat, 2 muhammes, 2 müseddesi 1 terci-i bend, 1 kaside, 58 kıta, 10 lugaz, 13 te tuyug bulunmaktadır.<sup>7</sup>

---

<sup>1</sup> Levend, *Divanlar*, II, 3.

<sup>2</sup> Levend, *ae*, II, 3.

<sup>3</sup> Günay Kut, *Ali Şîr Nevâî, Garâibu's-Sığar*, TDK, Ankara, 2003.

<sup>4</sup> Levend, *ae*, II, 3.

<sup>5</sup> Metin Karaörs, *Ali Şîr Nevâî, Nevâdiru's-Şebâb*, TDK, Ankara, 2006; Çetindağ, *Nevâî*, s. 262.

<sup>6</sup> Levend, *ae*, II, 3.

<sup>7</sup> Kaya Türkay, *Ali Şîr Nevâî, Bedâyi'u'l-Vasat*, TDK, Ankara, 2002.

#### 2.1.4. Fevâidu'l-Kiber

Hayatının sonlarına doğru (45-60 yaşları arası)<sup>1</sup> yazmış olduğu şiirlerden oluşan bir divandır. Bu divanda 627 gazel, 1 müstezat, 2 muhammes, 1 müseddes, 1 müsemmen, 1 terci-i bend, 1 mesnevi, 48 kıta ile 84 müfred bulunmaktadır.<sup>2</sup>

#### 2.1.5. Farsça Divanı

Nevâî'nin farsça olarak yazdığı bu divanda 468 gazel, 1 müseddes, 1 mersiye, 36 kıta, 67 rubâ'î, 341 muamma, 6 lugaz, bulunmaktadır.<sup>3</sup> Farsça divanındaki beyit sayısı 1200'dür.<sup>4</sup>

#### 2.2. Hamsesi ve Mesnevileri

Bilindiği üzere Nevâî, Türk Edebiyatında ilk defa beş mesnevî yazmak suretiyle bir hamse meydana getiren bir şair olup altıncı mesnevîsini de yazmıştır.<sup>5</sup> Bugün Orta Asya edebiyat tarihçileri hep bir ağızdan Nevâî'nin hamsesinin orijinal olduğunu söyleyerek, öncekilere göre daha üstün saymaktadırlar.<sup>6</sup>

Nevâî ile Câmî hamselerini yazmaya 1483 te aynı yıl içerisinde başlamışlardır. Nevâî, 46.000 beyt tutan Hamsesini iki yıl gibi kısa bir zaman diliminde tamamlamıştır. Onun bu hamsesini oluşturan mesnevîleri, Nizâmî ile Emir Husrev'in mesnevilerine bir cevap mahiyetindedir. Nevâî'nin büyük üstadların eserlerine cevap olarak yazmış olduğu bu mevsneviler, aşağıda belirtilen özelliklerinden dolayı orijinallik taşımaktadır.<sup>7</sup> Nevâî, hamse yazan diğer şairler gibi, yalnız bazı motifleri atıp yenilerini katarak eserini meydana getirmekle kalmamış, konuya ve kahramanlara farklı bir bakış açısı getirmiş, bu konuda da başarılı olmuştur.<sup>8</sup>

---

<sup>1</sup> Levend, *Divanlar*, II, 3.

<sup>2</sup> Önal Kaya, *Ali Şîr Nevâî, Fevâiydu'l-Kiber*, TDK, Ankara, 1996.

<sup>3</sup> Levend, *Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 68; Çetindağ, *Nevâî*, s. 263.

<sup>4</sup> Levend, *ae*, I, 60.

<sup>5</sup> Levend, *ae*, I, 251; Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 430.

<sup>6</sup> Ahmet Caferoğlu, Nevâî'nin Türk Dili Hamsesi", *Türk Dili Dergisi*, XV, 1966, s. 299.

<sup>7</sup> Levend, *ae*, I, 75-83.

<sup>8</sup> Ağâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî, Hamse*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1967, III, s.

Nevâî'nin Hamsesini oluşturan Mesnevîleri, yazılış sırasına göre şunlardır;

### 2.2.1. Hayretü'l-Ebrâr

Nevâî, *Hayretü'l-Ebrâr*'ı, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* adlı eseri ile Emir Hüsrev'in *Matlau'l-Envâr* isimli eserine ve Câmî'nin *Tuhfetü'l Ahrâr* eserine nazire olarak 1483 yılında kaleme aldığı bir eserdir. Bu eser dört bin beyit civarındadır.<sup>1</sup> Eserde başlangıç, tahmit, 4 münacat, 5 na't Nizâmî ile Husrev'e övgü, Camî'ye övgü, söz hakkında iki manzume, Baykara'ya övgü, gönül hakkında, hayret başlığı altında tasavvufi 3 manzume, Hâce Bahau'ddin Nakş-Bendî'ye övgüden sonra çeşitli hikâyeler yer almaktadır.<sup>2</sup>

Eserin ele aldığı temel konu ise, islâm ahlâkı, îman, adalet, kerem, edep, mürâ'îlik, kanaat, vefa, doğruluk, ilim, kalem, cömertlik, felekten şikâyet etme, cehâlet, ahlaksızlık, yiğitlik, hak emrine itaat etme gibi konuların ele alındığı manzum makale ve hikâyelerden oluşmaktadır.<sup>3</sup>

Eserde konuları işlerken kendi çağını göz önünde tutmuş ve çevresinden örnekler vermiştir. Nevâî, kendi zamanının iki yüzlü sofularını, bilgili olanları hor, bilgisiz olanları aziz sayanları hırpalayıp eleştirmiş, zalimlere ve görevlerini kötüye kullananlara çatarak çağının sosyal hayatını yermiş, gurura kapılarak kendinden geçen mevki sahiplerini uyarmaya çalışmış, büyüklere nasihatler etmiştir.<sup>4</sup>

### 2.2.2. Ferhâd u Şirin

Nevâî'nin ikinci mesnevisi olan bu mesnevi, birinci derecede İrân mesnevi üstadı olan Nizâmî'nin *Husrevü Şirîn* mesnevisine; ikinci derecede ise Hind şairi Emir Husrev-i Dehlevî'nin mesnevisine nazîre olarak yazmış olduğu orijinal bir eserdir.<sup>5</sup> Her üç eser de “bahr-ı hezec” den “mefâîlun mefâîlun faûlun” vezninde

---

<sup>1</sup> Levend, *Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 84; Sedat Adıgüzel, “Ali Şir Nevâî, Yaşamı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19, Erzurum, 2002, s. 113; Çetindağ, *Nevâî*, s. 289.

<sup>2</sup> Levend, *ae*, I, 85-86.

<sup>3</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 430.

<sup>4</sup> Levend, *ae*, I, 86-87.

<sup>5</sup> Levend, *ae*, I, 92; Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 431.

yazılmıştır. Sonranda bu hikâyeyi tekrar kaleme alan şairler de aynı vezni kullanmışlardır.<sup>1</sup> Nevâî, bu hikâyeyi ve kahramanların adını Nizâmî, Emir Hüsrev ile Eşref'in eserlerinden almıştır. Fakat hikâyenin olaylarını büsbütün değiştirerek eserini meydana getirmiştir.<sup>2</sup>

### 2.2.3. Leylî vü Mecnûn

Bu mesnevi Nevâî'nin hamsesinin üçüncü mesnevisidir. Bu mesnevi Nizâmî ile Emir Hüsrev'in aynı isimdeki yazmış oldukları mesnevilere cevap olarak kaleme alınmıştır. Mesnevi 38 bölümde ele alınan 3622 beyitten oluşmaktadır. Mesnevideki hikâye Arabistan'da geçer. Beni Amr kabilesinden Kays (ö. 80/699) ismindeki şair Leyla isminde sevdiği sevgilisine söylediği şiirlerini bir divan hâlinde toplamıştır. Daha sonra bu şiirler için yapılan yorumlar sırasında yapılan çeşitli ekleme ve söylentilerle kıssayı meydana getirmişlerdir. Halk arasında dilden dile dolaşan bu hikâye gittikçe efsaneleşmiş ve Mecnûn lakabı verilen Kaysın aşkı, umutsuz aşkın simgesi olmuştur.<sup>3</sup> Bu mesnevinin vezni, aynı konuyu ele alan ilk yazarların kendi mesnevilerinde kullandıkları “bahr-ı hezec-i müseddes” den “mef'ûlu mefâ'ilun faûlun” veznidir.<sup>4</sup>

Nevâî, bu mesneviyi Nizâmî ile Dehlevî'nin izinde kaleme alınmış olmakla birlikte vak'aların psikolojisi, tasviri ve sosyal hayat içinde yürütülüşü bakımından orijinal, milli ve mahalli bir mesnevi sayılabilir. Bu hikâyede ki şahıslarla olay tasvirleri birer tablo hâlinde kelimelerle anlatılmaktadır. Bu tablolar adeta bir Orta Asya hayatını yansıtmaktadır.<sup>5</sup>

E. Bertles'in dikkat ettiği gibi, Nevâî'nin Leyla vü Mecnûn hikâyesinin meşhur ve romantik ceylan vak'ası ikinci plana bırakılmış ve onun yerine: “Harikulade bir maharetle tasvir edilen ve Leylî'nin oturduğu sokakta gördüğü için Mecnun'un çok sevdiği bir köpek meydana çıkmıştır. Avrupalı bir okuyucu için bu köpek belki de

---

<sup>1</sup> Levend, *Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 92.

<sup>2</sup> Levend, *ae*, I, 103.

<sup>3</sup> Levend, *ae*, I, 113; Çetindağ, *Nevâî*, s. 302.

<sup>4</sup> Levend, *ae*, I, 113.

<sup>5</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 431.

biraz tabiiikten uzaktır. Ancak XV. Asır Orta Asya edebiyatında dost sokağında bir köpek, şairlerin birçok bakımdan işledikleri bir motiftir ve Orta Asya hayat şartları içinde bu motifin hususi ehemmiyeti vardır.”<sup>1</sup>

#### 2.2.4. Seb’a-i Seyyâre

Nevâî'nin dördüncü mesnevisi olan bu mesnevi, Nizâmî'nin *Heft Peyker* ve Emir Husrev'in *Heşt Behişt* mesnevilerine cevap mahiyetinde yazılmıştır.<sup>2</sup> Nevâî'nin bu mesnevisi meşhur Sâsânî hükümdarı Behrâm Gûr'un hikâyesidir. Önce Nizâmî tarafından *Heft Peyker* adıyla yazılan bu mesnevi, daha sonra Emîr Hüsrev'in *Heşt Behişt* adıyla tekrar kaleme almıştır. Nevâî, üçüncü kez bu mesnevilerine cevap mahiyetinde bu mesneviyi kaleme almıştır.<sup>3</sup> Bu mesnevi 1484-1485 yıllarında kaleme alınmış olup, Behram ile Dilaram arasında geçen aşk hikâyesinin anlatıldığı bir mesnevidir. Bu hikâyede yedi ayrı masalcı tarafından yedi farklı masal anlatılmıştır.<sup>4</sup>

#### 2.2.5. Sedd-i İskenderî

Nevâî'nin *Hamsesi*'nin son mesnevisi olan bu mesnevi, Emir Hüsrev'in *Ayine-i İskenderî*'sine cevap olarak kaleme alınmıştır.<sup>5</sup> Eser, Makedonyalı Büyük İskender'in hayatını, fetihlerini, kahramanlıklarını, adaletini ve imanını ele alan bir İskendernâmedir. 1484-1485 yılında yazılmış ve 7000 beyitten fazla olan bu mesnevi Nizâmî'ye karşı yazılmış bir naziredir. Türk edebiyatında Nevâî'den önce Ahmedî de İskendernâme yazmıştır. Ayrıca Karmanlı Figanî ve Hayatî de aynı konuyu ele almışlardır. Nevâî, bu eserine tevhid, münacat, na‘t ve miraç v.b konularla başlar.<sup>6</sup>

---

<sup>1</sup> E. Berteles, “Ali Şîr Nevâî, Leylî ve Mecnûn” (çev. Mirzâ Bala), *Türkiyat Mecmuası*, 1951, X, 47-64.

<sup>2</sup> Levend, *Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 126.

<sup>3</sup> Banarlı, *age*, I, 432.

<sup>4</sup> Çetindağ, *Nevâî*, s. 314.

<sup>5</sup> Levend, *ae*, I, 151.

<sup>6</sup> Hatice Tören, *Ali Şîr Nevâî, Sedd-i İskenderî*, TDK, Ankara, 2001, s. 30.



## 2.6.2. Lisânu't-Tayr

Eser, Nevâî'nin altıncı mesnevisi olup,<sup>1</sup> manzum eserlerinin ise sonuncusudur.<sup>2</sup> Nevâî'nin İran şairi Feridüddîn Attâr'ın *Mantku't-Tayr* adlı eserine nazire olarak kaleme aldığı<sup>3</sup> önemli tasavvufî bir eserdir.

*Lisânü't-Tayr*, *Mantku't-Tayr*'ın birebir çevirisi değildir. Nevâî, gereksiz bulunduğu bazı bölümleri çıkarmış, yeni öyküler eklemiş, eserin işlenişinde kendine özgü üslup ve metod kullanmıştır. Nevâî, hayatının sonlarına doğru yazdığı ve Hüseyin Baykara'ya takdim etmiş olduğu bu eserinde dil sanatının doruğuna çıkmıştır.<sup>4</sup> Bu Mesnevi, nazım biçimiyle yazılmış olup, 3598 beyitten oluşmaktadır.<sup>5</sup>

## 2.3. Tezkireler

### 2.3.1. Mecâlisü'n-Nefâis

*Mecâlisü'n-Nefâis*, Herat mektebinin üçüncüsü olup Türk Edebiyatı'nda ise yazılan ilk tezkire özelliğini taşımaktadır.<sup>6</sup> Çağtay Türkçesi ile yazılmış olan bu tezkire Nevâî'nin dostu Hüseyin Baykara'ya ithaf edilmiştir. 897/1492 yılında yazılmaya devam edilen bu tezkirede 46'sı Türk olmak üzere 469 şairden bahsedilmektedir.<sup>7</sup> Bu eser, Nevâî'nin edebiyat tarihi ve edebiyat tenkidi alanlarında iyi gören ve iyi seçen bir münekkid olduğunu gösterir. Ayrıca eser, Nevâî'nin edebî görüşlerini, devrinin edebî hayatı ve eserleri hakkındaki fikirlerini ve şairin tenkid kabiliyetini belirtmesi açısından önemli ve kıymetlidir.<sup>8</sup>

Toplam sekiz bölümden oluşan eserin bölümlerinde ele alınan konular şöyledir: 1. Bölüm, Nevâî'den önce yaşayıp Nevâî doğmadan önce vefat etmiş 46 şair ele alınmıştır. 2. Bölüm, Nevâî'nin çocukluk ve gençlik döneminde hayatta olan ve

---

<sup>1</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 432.

<sup>2</sup> Ali Şîr Nevâî, *Lisânü't-Tayr* (Haz. Mustafa Canpolat), Ankara, 1995, s. 3-4.

<sup>3</sup> Banarlı, *ae*, I, 432.

<sup>4</sup> Nevâî, *Lisânü't-Tayr*, s. 3.

<sup>5</sup> Çetindağ, *Nevâî*, s. 341.

<sup>6</sup> Banarlı, *ae*, I, 432.

<sup>7</sup> Çetindağ, *ae*, s. 324.

<sup>8</sup> Banarlı, *ae*, I, 433.

görüp tanıştığı, ancak *Mecâlisu'n-Nefâ'is*'in tamamlandığı (896/1491) tarihinde hayatta olmayan 93 şair ele alınmıştır. 3. Bölüm, Nevâî'nin zamanında meşhur olan ve Nevâî'nin yakından tanıyıp dostluk kurduğu 173 şair ele alınmıştır. 4. Bölüm, ünlü bilgin kişiler oldukları gibi şair olmakla şöhrete ulaşmış 72 kişi tanıtılmıştır. 5. Bölüm, Horasanlı mîrzâları ve Timurlular ailesine mensup 23 şair hakkında bilgi verilmiştir. 6. Bölüm, Horasan dışında yaşayan şair ve bilim adamlarından 31 kişi ele alınmıştır. 7. Bölüm, şiirden hoşlanan ve güzel şiir okuyan sultan ve şehzadelerden oluşan 22 kişiden bahsedilmiştir. 8. Bölüm ise tamamen Sultan Hüseyin Baykara'ya ayrılmış ve onun hayat hikâyesi hakkında bilgi verilmiştir.<sup>1</sup>

### 2.3.2. Nesâyimu'l-Mehabbe

Nevâî'nin kaleme aldığı ikinci tezkiresi ise *Nesâyimu'l-Mühabbe* adlı sûfiler tezkiresidir. Bu tezkire Câmî'nin *Nefhâtu'l-Üns* isimli biyografik eserine yapılan bazı eklemelerle birlikte tercümesidir. Câmî'nin eserinde daha çok Arap ve Acemlerden oluşan 601 mutasavvıfın biyografisi kaleme alınmıştır. Nevâî bu eseri çok beğenir, Türk, Hind sûfilerini ve kendi dönemlerinde yaşamış olan mutasavvıfları da eklemek suretiyle tercüme etmeye karar verir.

Nevâî, Câmî'nin eserinde bazı değişiklikler yapmış ve motamot tercüme etmemiştir. *Nefhâtu'l-Üns*'e 170 civarında sûfî ekleyerek toplam 770 mutasavvıfın biyografisine yer vermiştir. Eklenen mutasavvıfların büyük çoğunluğu Türk mutasavvıflarından oluşmaktadır. Eserde her ne kadar zikerttiği şahısların doğum ve ölüm tarihlerini vermese de eser mühteva açısından büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla din ve kültür açısından çok önemli olan bu eser, bir devre ışık tutmuştur. Ayrıca Türk tasavvufu, tefekkürü ve halk psikolojisi hakkında bazı işaretler taşıması bakımında da önemlidir.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Kemal Eraslan, *Alî Şîr Nevayî Mecâlisu'n-Nefâ'is I (Giriş ve Metin)*, TDK Yay., Ankara, 2001, s. XXXII.

<sup>2</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 433; Çetindağ, *Nevâî*, s. 330.

## 2.4. Dini Eserler

### 2.4.1. Çihil Hadis

Kırk hadis anlamına gelen *Çihil Hadis*, Câmî'nin aynı isimli *Erba'în Hadiseseri*'nin Hüseyin Baykara'ya ithaf edilerek 1481 yılında dörder mısralık kıtalar hâlinde yapılmış tercümesidir. Bu eser, Necib Âsım tarafından *Erba'în Hadis Tercemeleri* başlığı altında yayımlanmıştır.<sup>1</sup>

### 2.4.2. Sirâcu'l-Muslimîn

Manzum olarak 1499-1500 yıllarında yazılmış küçük bir akâid kitabıdır.<sup>2</sup> Şeriat hükümlerini, Allah'ın sekiz sıfatını ve İslâm esaslarını manzum olarak anlatmaktadır.<sup>3</sup>

## 2.6. Diğer Eserleri

### 2.6.1. Muhâkemetu'l-Lugateyn

Ali Şîr Nevâî'nin Türkçe'nin Farsçaya üstün olduğunu ispatlamak için 905/1499 yılında kaleme aldığı ve O'nun dil alanındaki milli şuuru gösteren önemli bir eseridir.<sup>4</sup> Müellif bu eserinde kendi zengin dillerini bir kenara bırakarak Farsça'ya heveslenen genç şairleri uyararak Türkçenin Farsçaya olan üstünlüğünü ispatlamaya çalışmıştır.<sup>5</sup> *Muhâkemetu'l-Lugateyn* isimli eser Türk dilinin bir kurtuluş anıtıdır. Bugün bu eseri, dilde milliyetçiliğin bir bayrağı gibi taşınmaktadır.<sup>6</sup>

Nevâî esere başlarken, Arapça'nın Kur'ân ve Hadis dili olması nedeniyle Arapça'nın diller arasında en üstün dil olduğunu kabul ediyor ve bu dilin güzelliğini, Kur'ân'dan ve Hadislerden örnekler getirerek açıklamaya çalışmıştır.<sup>7</sup> Daha sonra

---

<sup>1</sup> Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî", *DİA*, II, 452.

<sup>2</sup> Çetindağ, *Nevâî*, s. 357.

<sup>3</sup> Adıgüzel, "Ali Şîr Nevâî, Yaşamı, Edebi Kişiliği ve Eserleri", s. 114.

<sup>4</sup> Kut, "Ali Şîr Nevâî", *DİA*, II, 452.

<sup>5</sup> Adıgüzel, *agm*, s. 114.

<sup>6</sup> Agâh Sırrı Levend, "Türkiye Kitaplıklarındaki Nevâî Yazmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1957, s. 127.

<sup>7</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 426.

Türk, Hind ve Fars dillerini birbiriyle karşılaştırmış, bu dilleri Nuh'un üç oğlu olan Yafes, Sam ve Ham'a dayandırmıştır. Bu diller arasında Türkçenin neden daha üstün olduğu da yine Nevâyî tarafından aktarılmaya çalışmıştır.<sup>1</sup> Dolayısıyla Nevâyî, bu eserinde dört dili ele almış, fakat bunlardan Kur'ân dili olan Arapçanın en üstün dil olduğunu söyleyerek onu bir kenara bırakmıştır. Diğer bir dil olan Hintçe'yi Dihlevî'nin aksine anlatım gücü bakımından zayıf, yoksun olarak nitelendirmiş ve onu ucu kırık bir kaleme benzetmiştir.<sup>2</sup>

XIX. yüzyılda Türkiye'de aydınların ilgisini çeken *Muhâkemetu'l-Lugateyn*, 1889 yılında Bursa'da Nilüfer dergisinin 37-40. sayılarında Osmanlı Türkçesi'yle tefrika edilmiş, 1897'de ise İstanbul'da İkdâm külliyyatı içerisinde kitap hâlinde basılmıştır. Bu baskının başında Belin tarafından Ali Şîr Nevâyî'nin hayatıyla ilgili yazılmış olan ve Necib Âsım tarafından tercümesi yapılan “Notice biographique et litteraire sur Mir Ali-Chir-Nevâii” adlı makale, Veled Çelebi'nin Osmanlı Türkçesi'ne yapmış olduğu tercüme ile Çağatay Türkçesiyle olan metin takip eder. 1941 yılında da Refet İşıtman'ın yapmış olduğu yeni tercüme, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. *Muhâkemetu'l-Lugateyn*'i, T. Genceî Farsça'ya, R. Devereux da İngilizce'ye çevirmişlerdir. Ayrıca eser 1984 yılında M. Yâkub Vahidî tarafından Kabil'de basılmıştır.<sup>3</sup>

### 2.6.2. Münşe'ât

Nevâyî'nin mektuplarından oluşan bir eserdir. Bu mektupların içinde Sultan Hüseyin Baykara ile Bedi'uzzaman'a yazdığı mektuplarda bulunmaktadır.<sup>4</sup>

### 2.6.3. Mîzânu'l-Evzân

Nevâyî'nin 1492 yıllarından sonra aruz vezni ve nazım şekilleri hakkında toplu bilgiler vermek için yazılmış bir eserdir. Eserde Tuyuğ, Koşuk, türki, çenge, arazvarî,

---

<sup>1</sup> Ali Şîr Nevâyî, *Muhâkemetu'l-Lugateyn* (Haz. Sema Barutçu Özönder), TDK, Ankara 1996, s. 167-169, 202-203.

<sup>2</sup> Çetindağ, *Nevâyî*, s. 335.

<sup>3</sup> Kut, “Nevâyî”, *DİA*, II, 452-453.

<sup>4</sup> Çetindağ, *ae*, s. 353.

muhabetname gibi milli şekillerini örnek ele alır.<sup>1</sup> Bunlar, aruzla söylenen ve genellikle beste ve terennüm edilen manzumelerdir. *Mizânu'l-Evzân*'da verilen bilgi ve örnekler, Türk şairlerin İran şiirini kayıtsız şartsız taklit etmediklerini ortaya koyması açısından büyük bir öneme sahiptir.<sup>2</sup>

#### 2.6.4. Hamsetu'l-Mutehayyirîn

Nevâî, 1492 yılında yakın dostu mutasavvıf, şair Câmî'nin ölümü üzerine çok üzüdür. *Hamsetu'l-Mutehayyirîn* isimli bu eser Nevâî'nin bu yıllardaki duygularının ürünü olup içinde Câmî'nin hayatı ve eserlerini anlattığı bir eseridir.<sup>3</sup> 1492 yılında kaleme alınan bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Nevâî, Câmî ile olan dostluklarını, aralarında geçen olayları anlatır. İkinci bölümde bu iki dostun birbirlerine yazıp gönderdikleri mektuplar bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise Câmî'nin eserleri ve yazılış hikâyeleri hakkında bilgi verilmektedir.<sup>4</sup>

#### 2.6.5. Mahbûbu'l-Kulûb

Sa'dî'nin *Gülistân*'ı ile Câmî'nin *Bahâristân*'ına benzeyen bu eser, Nevâî'nin 906/1500-1501 yılında ölümünden hemen önce Hüseyin Baykara ile oğlu Bedüzzaman arasındaki saltanat mücadeleleri sırasında kaleme almış olduğu eserlerinin sonuncusudur.<sup>5</sup> Bir ahlak kitabı niteliği taşıyan *Mahbûbu'l-Kulûb*, müellifin zamanında cemiyetteki farklı tabakaları, bey, bahadır, yasavul, nöker, yasaççı, kara çerig, kuşçu, ressam, musikişinas, köylü ve şehir ahalisi konu alınarak didaktik bir üslupla kaleme alınmıştır. Ayrıca eserde insan tipleri ve meslek gruplarının yanı sıra nasıl olunması ya da olunmaması üzerinde durarak kanaat, sabır, tevazu ve teveccüh gibi güzel hasletleri över.<sup>6</sup> Zamanının küçük bir Kutadgu Biligi

---

<sup>1</sup> Çetindağ, Nevâî, s. 357; Adıgüzel, "Ali Şîr Nevâî, Yaşamı, Edebi Kişiliği ve Eserleri", s. 115.

<sup>2</sup> Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 433.

<sup>3</sup> Çetindağ, *ae*, s. 117.

<sup>4</sup> A. Deniz Abik, *Ali Şîr Nevâî, Hamsetü'l-Mutehayyirîn, Metin-Çevir- Açıklama- Dizin (Basılmamış Doktora Tezi)*, Adana, 2000.

<sup>5</sup> Kut, "Ali Şîr Nevâî", *DİA*, II, 453.

<sup>6</sup> A. Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî, Divanlar ve Hamse Dışındaki Eserler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, IV, 4-5; Zuhâl Kargı Ölmez, *Mahbûbu'l-Kulûb, İnceleme-Metin-Sözlük (Basılmamış Doktora Tezi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 7-8

olarak kabul edilen bu eserin dili Türk atasözleriyle süslenmiş ve oldukça müsanna'dır.<sup>1</sup> Üç ana bölümden oluşan *Mahbûbu'l-Kulûb*, Tanrı'ya hamd ü sena ile başlayıp Hz. Muhammed'e (s.a.v) övgüyle devam etmektedir.<sup>2</sup>

### 2.6.6.Munâcât

Mensur olarak kaleme alınan bir münacattır. Bu eser mensur yakarış eserlerinin en güzellerinden ve en başarılılarından. Seci'li mensur tarzındaki eserin ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Nevâyî bu eserinde Allah'ın isimlerini, sıfatlarını anlatır. Allah'ı medh u senâ ederek ona yalvarır. Nevâyî'nin mensur eserleri arasında dil ve üslup olarak en üstünü sayılabilir. *Munâcât*, Fatih ve Topkapı kitaplıklarındaki Külliyyat nüshalarının başında yer almaktadır.<sup>3</sup>

Agâh Sırrı Levend, Ali Şîr Nevâyî hakkında hazırladığı dört ciltlik eserinin dördüncü cildinde bu küçük risaleyi neşretmiştir. Daha sonra Vahit Türk "Ali Şîr Nevaî'nin Münacatı" adı altında *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*'nin 10. sayısında bu küçük risaleyi yeniden yayımlamıştır.

### 2.6.7. Risâle-i Muammâ

Farsça olarak 1492 yılında yazılan bu eser Câmî'ye sunulmuş, fakat daha sonra kaybolmuştur.<sup>4</sup>

### 2.6.8. Nazmu'l-Cevâhir

Bu eser H. 890/M.1485 yılında kaleme alınmıştır. Hüseyin Baykara'nın Nevâî'yi öven Risalesine karşılık yazılmış Hz. Ali'nin Nesru'l-Leâl adı altında toplanmış olan sözlerinin manzum rubâîler şeklinde çevirisidir.<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Zeki Velidi Togan, "Ali Şîr", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, I, 355.

<sup>2</sup> Ölmez, *Mahbûbu'l-Kulûb*, s. 4.

<sup>3</sup> Vahit, Türk, "Ali Şîr Nevâî'nin Münacatı", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 10 (2001).

<sup>4</sup> Çetindağ, *Nevâî*, s. 362.

<sup>5</sup> Çetindağ, *ae*, s. 351.

Nevâyî, esere bazı eklemelerde de bulunmuştur. Nevâyî, Hz. Ali'nin eserinin muhtelif dillere tercüme edildiğini ancak Türk diline tercüme edilmediğini, bunu yapmak istemesine rağmen işin zorluğundan teşebbüs edemediğini ifade eder. Bu arada Sultan Hüseyin Baykara, kendisini senâ eden bir risâle kaleme alır. Şair kendisini öven bu risaleye karşın Sultan'a bir şeyler takdim etmek ister. İşte bu sırada Hz. Ali'nin sözlerini tercümeyle karar verir.<sup>1</sup>

Eseri rubâî tarzında tercüme eden Nevâyî, eserin adını *Nazmu'l-Cevâhir* koyar.<sup>2</sup>

### 2.6.9. Vakfiyye

Nevâyî, vakfetmiş olduğu hayrat için önce Farsça yazdığı daha sonra Türkçe olarak özetlediği, vakıfları anlatan 1481-1482 yıllarında kaleme alınan bir eserdir.<sup>3</sup> Nevâyî, uzun uzun Hüseyin Baykara'yı methettikten sonra kendisinin yapmış olduğu vakıflarına geçer. Hüseyin Baykara'nın kendisine Herat'ın kuzeyinde bir arazi verdiğini, bu araziye bir saray, bahçe, bir medrese, bir mescid ile bir dârulhuffâz inşa edip kurduğunu ve bu medreseye İhlâsiyye adını verdiğini, ayrıca aynı yerde bir camii ve Halâsiyye adlı bir hankah yaptırdığını bu eserden öğrenmekteyiz. Eser, Nevâyî'nin vakıfları hakkında bilgi edinmek için güzel bir kaynaktır. Bu eser de Âzer-Neşir tarafından neşredilmiştir.<sup>4</sup>

### 2.6.10. Debîristân Ehli Zikride

Nevâyî'nin, Türk Edebiyatı açısından önemli olan bütün eserlerinin sürekli ilgi görmesi ve rağbet edilmesi gibi nedenlerden ötürü, bütün eserlerini içine alacak şekilde külliyatlar meydana getirilmiştir. Günümüzde ikisi İstanbul'da olmak üzere beş büyük *Nevâyî Külliyatı*'ı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı minyatürlü ve tezhiplidir.<sup>5</sup> Bu beş Külliyatın içindeki eserlerin ayrı ayrı listesi Agâh Sırrı Levend

---

<sup>1</sup> Esin Teres, "Ali Şîr Nevâyî'nin Dinî-Tasavvufî Eserleri", *Yağmur Dergisi* (Temmuz - Ağustos - Eylül sayısı - 2008).

<sup>2</sup> Levend, *Divanlar*, VI, 1.

<sup>3</sup> Çetindağ, *Nevâyî*, s. 351.

<sup>4</sup> Kut, "Ali Şîr Nevâyî", *DİA*, II, 453.

<sup>5</sup> Ay.

tarafından verilmiştir.<sup>1</sup> Eserinin ilk cildini Ali Şîr Nevâî'nin hayat ve şahsiyetine ayıran Levend, ikinci ciltte onun bütün divanlarından, üçüncü ciltte de hamselerinden, dördüncüde ise bunlar dışında kalan eserlerinden geniş ölçüde seçme metinleri toplamıştır.<sup>2</sup>

#### **2.6.11. Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr Big**

Devrin büyük bir âlim ve mutasavvıfı, Ali Şîr Nevâî'nin de hem mürşidi hem de yakın dostu olan Seyyid Hasan Erdeşîr'in ölümü üzerine yazılmış bir hatıratır.<sup>3</sup> Bu eserin latinize edilmiş hali Agâh Sırrı Levend'in Nevâî'nin divanları ile hamsesi dışındaki eserlerini ele aldığı kitabında mevcuttur.<sup>4</sup>

#### **2.6.12. Hâlât-ı Pehlevan Muhammed**

Nevâî, bu risalesinde devrinin önde gelen edebiyatçı, bestekâr, tabib ve sûfisi Pehlevan Muhammed'i anlatmaktadır. 1494-1495 yılları arasında yazılan bu eser çok sanatlı bir üslupla yazılmış olmakla birlikte Pehlevan Muhammed'i anlatmakla kalmamış, aynı zamanda devrin kültür ve edebiyat hayatı hakkında bilgiler vermektedir.<sup>5</sup>

#### **2.6.13. Tarih-i Enbiyâ ve Hukemâ**

Âdem Peygamberden Hz. Muhammed'e (s.a.v) kadar olan peygamberler ile bilginleri anlatan bir eserdir. 1485 yılında kaleme alınmıştır.<sup>6</sup>

#### **2.6.14. Tarih-i Mulûk-ı Acem**

Dört tabakaya ayrılan İran şahlarının sırasıyla hayat hikâyelerinin özetlendiği bu eser, 1485 yılında kaleme alınmıştır.<sup>7</sup> Nevâî, bu eseri, diğer eserlerinden ve

---

<sup>1</sup> Levend, "Türkiye Kitaplıklarındaki Nevâî Yazmaları", s. 127-209.

<sup>2</sup> Levend, *Divanlar*, IV, 1-311.

<sup>3</sup> Kemal Eraslan, "Nevâyî'nin Seyyid Hasan Big Risalesi", *Türkiyât Mecmuâsı*, İstanbul, 1971, XVI, 89-110.

<sup>4</sup> Levend, *ae*, IV, 57-60.

<sup>5</sup> Eraslan, *agm*, ", XIX, 99-164.

<sup>6</sup> Çetindağ, *Nevâî*, s. 351.

<sup>7</sup> Ay.



Beyzâvî'den iktibas ederek yazmış olduğu eski bir İran tarihi kitabı olarak kabul edilir.<sup>1</sup>

#### 2.6.15. Kitabı Seb'atı Ebhur

Ali Şîr Nevâî'nin şimdiye kadar bilinmeyen ve Nevâî'nin eserleri içerisinde kaydı bulunmayan Arapçadan Arapçaya büyük bir sözlük olan *Seb'atü Ebhur* adlı eseridir.

Hüseyin Kâzım Kadri, 1927 baskılı *Türk Lügati* isimli eserinde kendisinin bu eseri Atıf Efendi kütüphanesinde nr. 2718 de gördüğünü ve Nevâî'nin bütün eserleri tetkik edilmiş olduğu halde hiçbir yerde ve hatta Nevâî ile pek çok meşgul olan müsteşriklerin bile böyle bir eserden bahsettiğini görmediğini, eserin mukaddimesinde meninin sözlerine atıfta bulunarak bu eserin Nevâî'ye ait olduğu hakkında şüphesinin bulunmadığını ve böyle bu eserin o zamana kadar nazarı dikkati çekmeyen önemli bir eser olduğunu söylemektedir.<sup>2</sup> Daha sonra Hüseyin Kâzım Kadri'nin vermiş olduğu bu bilgiden haberdar olmayan Agâh Sırrı Levend eserin diğer nüshalarıyla birlikte ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bu eserin Ayasofya Kütüphanesinde yedi adet yazma nüshası bulunmaktadır.

---

<sup>1</sup> Togan, "Ali Şîr", *İslam Ansiklopedisi*, I, 352.

<sup>2</sup> Kadri, *Lügat*, I, s. IX.

## SONUÇ

Şair, edip ve devlet adamı özelliğiyle bilinen Mîr Ali Şîr Nevâî, sadece Türk dili ve edebiyatına hizmet etmekle kalmamış, ayrıca Kur'ân ve Hadislerin dili olan ve kayıtsız şartsız üstünlüğüne inandığı Arap diline de katkı sağladığı yazmış olduğu son derece kıymetli olan *Kitâbu Seb 'ti Ebhur* (Yedi Deniz Kitabı) isimli sözlüğünden açıkça anlaşılmaktadır.

Nevâî, bu kıymetli eserinde Arapça sözlükbilim tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen ve Arap dili açısından kaynak teşkilden Cevherî'nin *es-Sihah* isimli sözlüğünü esas almıştır. Müellif ele almış olduğu kelimeyi öncelikle bu kıymetli eserden uzun şiir ve rivayet gibi fazlalıkları atarak ilgili yerleri de anlaşılacak şekilde özetleyerek kendi eserine almıştır. Daha sonra Cevherî'nin *es-Sihah* isimli sözlüğüne almadığı kelimeleri içeren ve tamamlayıcı mahiyette yazılan *es-Sâğânî*'nin *et-Tekmile ve 'z-Zeyl ve 's-Sıla* isimli sözlüğünden ele aldığı kelime ile ilgili yerleri özetleyerek almıştır. Daha sonra eğer ele almış olduğu kelime ile ilgili *es-sihah* ve *Tekmilede* bulunmuyorsa, Zemaşerî'nin *el-Keşşâf* isimli tefsirinden ilgili yerleri almıştır. Bunun dışında ele alınan kelime garibu'l-Hadis ilmi ile ilgiliyse kelime ile ilgili yerleri öncelikle İbnu'l-Esîr'in *en-Nihaye fi Garibi'l Hadis* isimli eserinden, bu eserde de yoksa şayet Zemaşerî'nin *el-Fâik fi Garibi'l-Hadis ve 'l-Eser* adlı eserinden alarak eserine yazmıştır. Bu kaynaklar dışında Zemaşerî'nin Arapça gramere dair yazmış olduğu *el-Mufasssal* isimli eserinde ele aldığı kelime ile ilgili özellikle garamer bakımından bilgi varsa oradan da alıntılar yapmıştır. Ayrıca zevâid diye tanımladığı bazı dil kitapları, İbnu'l-Hâcib'in iki mukaddeimesi ile şerhleri, güvenilir kimselerin divanları ve el-Harîrî'nin *Makâmât* isimli eseri ile şerhleri arasında dil açısından fasih olarak gördüğü ve dil bilginleriyle ediplerinin kullandığı kelimeleri de oralardan almıştır.

Agâh Sırrı Levend, Nevâî'nin eserleri hakkında çalışma hazırladığı sıralarda onun eserlerini yeniden gözden geçirirken Nevâî adına kayıtlı eserler arasında *Kitâbu Seb 'atu Ebhur* eserini 4682 numarada kayıtlı olarak bulmuş ve sözlüğü tanıtmak amacıyla 1956 yılında *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*'nda "Nevâî'nin Arapça Sözlüğü" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Levend bu makalesinde, Ayasofya'da

eserlerin tasnifi yapılırken eserin fişini hazırlayan uzmandan başka kimsenin o tarihe kadar bu eseri görmediğini söylemektedir. Fakat bizim ulaştığımız bilgiye göre Hüseyin Kâzım Kadri, 1927 baskılı *Türk Lügati* isimli eserinde kendisinin bu eseri Atıf Efendi kütüphanesinde nr. 2718 de gördüğünü ve Nevâî'nin bütün eserleri tetkik edilmiş olduğu halde hiçbir yerde ve hatta Nevâî ile pekçok meşgul olan müsteşriklerin bile böyle bir eserden bahsettiğini görmediğini, eserin mukaddimesinde meninin sözlerine atıfta bulunarak bu eserin Nevâî'ye ait olduğu hakkında şüphesinin bulunmadığını ve böyle bu eserin o zaman kadar nazarı dikkati çekmeyen önemli bir eser olduğunu söylemektedir. Yani aslında Hüseyin Kâzım Kadri, Agâh Sırrı Levent'ten 29 yıl önce kendi eserinin mukaddimesinde bu eseri zikretmiş fakat Levend'in bundan haberdar olamamıştır.

Diğer yandan Levend, makalesinde bu eserin Nevâî'ye ait olup olmadığı hakkında kendisini şüpheye sevkeden noktaları şöyle sıralıyor;

Birincisi, Nevâî'nin bilinen tüm eserleri oldukça bol miktarda nüshaları günümüze kadar korunmuş ve 1941 yılında, doğumunun beşyüzüncü yıl dönümü sebebiyle, özellikle Rusya'da yazma ve basmalarının tam birer bibliyografyası yayınlanmıştır. Bu kadar büyük ve önemli bir bunların arasında hiç bahsedilmemesi şaşırtıcıdır.

İkincisi ise, Nevâî'nin hayatıyla ilgili hiçbir Türk veya İran şairiyle kıyaslanmayacak kadar geniş bilgiye sahip bulunuyoruz. Nevâî'nin uzun zamanını almış ve hayatının büyük bir kısmını kapsamış olması gereken bu eserin dost ve yakınları tarafından bu sözlükle ilgili hiç bahsetmemeleri dikkat çekicidir.

Ahmed Ateş, bu iki sebepten ötürü ve Kâtib Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde h. 980 yılına vefat etmiş olan 'Abdulcelîl b. Yusuf el-Akhisârî'nin eserleri arasında aynı isimle *Seb'atu Ebhur* kaydıyla bulunan bir eserin bunması nedeniyle eserin aidiyeti hakkında iki iddia ortaya atmaktadır.

1. Kâtib Çelebi'ye dayanarak, 'Abdulcelîl b. Yusuf el-Akhisârî'ye,

2. el-Menîni'ye dayanarak, Ali Şîr Nevâî'ye ait olabileceğini, ayrıca bu bilgilerle bu iki müelliften birini kesin bir şekilde göstermenin mümkün olmadığını, ancak kendisinin birinci ihtimalin daha çok mümkün olduğunu söylemektedir.

Bizim yapmış olduğumuz araştırma ve incelemenin neticesinde, Ahmed Ateş'in bahsettiği ve Kâtib Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn'da* bulunan 'Abdulcelîl b. Yusuf el-Akhisârî'ye ait *Seb'atu Ebhur* adlı eserin manzum bir lügat olduğu ve müellifi tarafından bir şerhinin olduğunu tespit ettik. Bu eserin şerhi olan *Şerh-i Seb'ati Ebhur* isimindeki eserin yazmasının Nuruosmaniye kitaplığında nr. 4755 ile kayıtlı olduğuna, yaptığımız katalog taramaları neticesinde ulaştık. Bu eseri alıp inceledikten sonra Nevâî'ye nispet edilen *Seb'atu Ebhur* sözlüğüyle isim benzerliği dışında hiçbir ilgisinin olmadığını görmüş olduk. Böylece Ahmet Ateş'in ortaya atmış olduğu ve eserin Akhisârî'ye ait olduğu iddiası açıklığa kavuşmuş oldu. Akhisârî'nin bu eseri manzum olarak yazılmış bir lügattir. Müellif daha sonrada bu eserine bir şerh yazmıştır. Bu eserin ismi ve şerhinden, Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hedyyetu'l-'Arifîn* isimli eserinde, "*Seb'atu Ebhur Manzûm fi'l-Luga*" ve "*Şerhu Seb'ati Ebhur*" şeklinde, Kâtib Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûnun'da* ise sadece "*Seb'atu Ebhur*" şeklinde, Bursalı Muhammed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde ise "*Seb'atu Ebhur ve Şerhi-Manzum Lugat*" şeklinde bahsedilmektedir. Ayrıca *Tâcu'l-'Arûs* isimli sözlükte *Kitâbu Seb'ati Ebhur* isimli bir eserden bir kelimenin anlamı alınmış fakat müellif bu eserin kime ait olduğuna dair kayıt düşmemiştir. *Tâcu'l-'Arûs* müellifinin almış olduğu bu kelimeyi elimizde bulunan *Kitâbu Seb'ati Ebhur* sözlüğünde geçen aynı kelimeyle karşılaştırdığımızda bu kelimenin her iki sözlükte de aynı lafızlarla geçtiğini müşahede ettik. Buradan anlaşılıyor ki *Tâcu'l-'Arûs'ta* ki bu kelime Nevâî'nin eserinden alınmıştır.

Sonuç olarak yaptığımız inceleme ve araştırmalar neticesinde *Kitâbu Seb'ati Ebhur* isimli sözlüğün, Menîni'nin temize çektiği nüshasında ve Murâdî'nin *Silküd'-Dürer* isimli eserinde bu eserin Ali Şîr Nevâî'ye ait olduğunu söylemeleri ve bunun aksini iddia edecek herhangi bir bilgi ve bunlardan daha kuvvetli bir delilin bulunmaması sebebiyle bu eser Ali Şîr Nevâî'ye ait olduğu kanaatindeyiz.

Son derece kıymetli olan bu eserin tahkik edilip bilim dünyasına kazandırılması son derece önemli olmakla birlikte, eser, yüksek lisans ya da doktora düzeyinde sözlükbilim ile tarihi açısından ele alınıp incelenmesi yararlı olabilir.

## BİBLİYOGRAFYA

- ABİK, A. Deniz; *Ali Şîr Nevâî, Hamsetu'l-Mutehayyirîn, Metin-Çeviri-Açıklama-Dizin* (Basılmamış Doktora Tezi), Adana, 2000.
- ADIGÜZEL, Sedat; “Ali Şîr Nevâî, Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 19 (2002), s. 109-115.
- AKKUŞ, Metin; “Tarihî ve Edebî Bir Kişilik Olarak Nevâî ve Nevâî'nin Eserlerinde İnsan Problemi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 19 (2002) s. 123-132.
- ATEŞ, Ahmed; “Alî Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten 1957*, Ankara, 1988, s.183-188.
- AYVERDİ, İlhan; *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, Kubbealtı, İstanbul, 2011.
- BANARLI, Nihâd Sâmi; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- BAŞKAN, Özcan; *Bildirişim, İnsan Dili ve Ötesi*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1988.
- el-BÂTİLÎ, Ahmed b. Abdullah; *el-Me'âcimu'l-Lugaviyye ve Turuku Tertîbihâ*, Riyad, 1412.
- BENLİ, Mehmet Sâmi; “el-Mufassal”, *DİA*, XXX, 368.
- BERTELS, E.; “Ali Şîr Nevâî, Leylî ve Mecnûn” (çev. Mirzâ Bala), *Türkiyat Mecmuası*, IX (1951), s. 47-64.
- CAFEROĞLU, Ahmet; “Nevâî'nin Türk Dili Hamsesi”, *Türk Dili*, XV, sy. 173 (Şubat 1966), s. 298-300.
- CERRAHOĞLU, İsmail; “Zemahşerî ve Tefsiri”, *AÜİFD*, XXVI, 1983, s. 59-96.

- el-CEVHERÎ, İsmâil b. Hammâd; *Mu‘cemu’s-Sihâh*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut, 2008.
- el-CUVEYNÎ, Mustafa es-Sâvî; *Menhecu’z-Zemahşerî fi Tefsîri’l-Kur‘ân*, Dâru’l-Ma‘rife, Mısır, ts.
- ÇETİNDAG, Yusuf; *Ali Şir Nevaî*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- DURMUŞ, İsmail; “Sözlük”, *DİA*, XXXVII, s. 398-401.
- EBÛ SİKKÎN, ‘Abdulhamîd Muhammed; *el-Me‘âcimu’l-‘Arabiyye: Medârisuhâ ve Menâhicuhâ*, Kahire, 1981.
- ERASLAN, Kemal; “Çağatay Şiiri”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II*, Divan Şiiri, c. LII, sy. 415, 416, 417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986), s.564-717.
- ERASLAN, Kemal; “Nevâî”, *Büyük Türk Klasikleri*, c. III, İstanbul, 1986.
- ERASLAN, Kemal; “Nevâyî’nin Hâlât-ı Muhammed Pehlevan Risalesi”, *Türkiyat Mecmuası*, XIX (1980), s. 99-164.
- ERASLAN, Kemal; “Nevâyî’nin Seyyid Hasan Big Risalesi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. XVI (1971), s. 89-110.
- ERASLAN, Kemal; *Alî Şîr Nevayî Mecâlisu'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin)*, TDK, Ankara, 2001.
- el-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed; *Mu‘cemu Tehzîbi’l-Luga*, I-IV (nşr. Riyad Zeki Mansûr), Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut, 2001.
- el-HÂBÎT, Fevzi Yusuf; *el-Ma‘âcimu’l-‘Arabiyye: Mevdû‘ât ve Elfâz*, Şebîn el-Kûm, 1996.
- İBNU’L-ESÎR, Mecdüddin el-Cezerî; *en-Nihâye fi Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, I-IV (nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Muhmud Muhammed et-Tanâhî), Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, ts.

- İBN FARİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed; *Mu'cemu Makâyîsi'l-Luga*, Beyrut, ts.
- İSMÂİL PAŞA, Bağdatlı; *Hedyyetu'l-Ârifîn Esmâ'u'l-Mue'llifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, I-II, Vekâletu'l-Me'ârif, İstanbul, 1951.
- Hüseyin Kâzım Kadri; *Türk Lügati*, I-IV, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.
- KANDEMİR, Mehmet Yaşar; "Garibü'l-Hadis", *DİA*, XIII.
- KARAÖRS, Metin; *Ali Şîr Nevâî, Nevâdiru's-Şebâb*, TDK, Ankara, 2006.
- KARLIĞA, Bekir; "Buhâralı Muhammed İbn Mübarekşâh ve Hikmetu'l-'Ayn Şerhi", *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslar Arası Sempozyumu*, Ankara, 1994.
- KÂTİB ÇELEBÎ, Mustafa b. 'Abdullah; *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, I-II, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdat, 1941.
- KAYA, Önal; *Ali Şîr Nevâî, Fevâidu'l-Kiber*, TDK, Ankara, 1996.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza; *Mu'cemu'l-Mue'llifîn*, I-XIII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts.
- KUÇKARTAYEV, İ.; "Ali Şîr Nevâî'nin Dil Dünyası", akt. Ertan Çevik, *Türk Dili*, sy. 522 (1995/I), s. 667-673.
- KUT, Günay, "Nevâî Ali Şîr", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980, VII, 37-41.
- KUT, Günay; "Ali Şîr Nevâî", *DİA*, II, 1989, s. 449-453.
- KUT, Günay; *Ali Şîr Nevâî, Garâibu's-Sığar*, TDK, Ankara, 2003.
- LEVEND, Agâh Sırrı; *Ali Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği I*, TDK, Ankara, 1965.
- LEVEND, Agâh Sırrı; *Ali Şîr Nevâî, Divanlar II*, TDK, Ankara, 1966.
- LEVEND, Agâh Sırrı; *Ali Şîr Nevâî, Hamse III*, TDK, Ankara, 1967.



- LEVEND, Agâh Sırrı; *Ali Şîr Nevâî, Divanlar ve Hamse Dışındaki Eserler IV*, TDK, Ankara, 1968.
- LEVEND, Agâh Sırrı; "Nevâî'nin Arapça Sözlüğü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1956, s.239-249.
- LEVEND, Agâh Sırrı; "Nevâî'nin Eserleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1957, s. 189-193.
- LEVEND, Agâh Sırrı; "Türkiye Kitaplıklarındaki Nevâî Yazmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1958*, Ankara, 1988, s. 127-209.
- MEHMED TÂHİR EFENDİ, Bursalı; *Osmanlı Müellifleri* (haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen), I-III, Meral Yayınevi, İstanbul, ts.
- MUHTAR, Cemal; "İslam'da Sözlük Çalışmaları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (1985), s. 363-370.
- el-MURÂDÎ, Muhammed Halil b. 'Ali el-Huseynî; *Silku'd-Durer fi A'yâni'l-Karni's-Sânî 'Aşer*, I-IV, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1988.
- NEVÂÎ, Ali Şîr; *Muhâkemetu'l-Lugateyn* (Haz. Sema Barutçu Özönder), TDK, Ankara, 1996.
- NEVÂÎ, Ali Şîr; *Lisânu't-Tayr* (Haz. Mustafa Canpolat), Ankara, 1995.
- ÖLMEZ, Zuhâl Kargı; *Mahbûbu'l-Kulûb, İnceleme-Metin-Sözlük* (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.
- ÖZCAN, Hüseyin; "Türk Dünyasının Bilgesi Ali Şîr Nevâî", *Türk Kültürü*, c. 39, sy. 459 (Temmuz 2001).
- ÖZEK, Ali; "el-Keşşâf", *DİA*, XXV, s. 329-330.
- el-SÂĞÂNÎ, el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan, *et-Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Sıla*, I-VI (nşr. İbrahim İsmail el-Ebyârî), Matba'atu Dâri'l-Kutub, Kahire, 1971.

- SANDIKÇI, Kemal; “İbnu’l-Esîr Kardeşler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6 (1992), s. 61-77.
- es-SEYYİD, Muhammed b. Seyyid Hasan; *er-Râmûz ‘ela’s-Sihâh* (nşr. Muhammed Ali ‘Abdulkerim er-Redînî), Dâru Usâme, Dımaşk, 1986.
- TARLAN, Ali Nihat; *Ali Şîr Nevâî, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1962.
- TOGAN, Zeki Velidi; “Ali Şîr”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, I, 349-357.
- TÖREN, Hatice; *Ali Şîr Nevâî, Sedd-i İskenderî*, TDK, Ankara, 2001.
- TÜRK, Vahit; “Ali Şîr Nevaî’nin Münacâtı”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 10 (2001), 367-392.
- TÜRKAY, Kaya; *Ali Şîr Nevâî, Bedâyi’u’l-Vasat*, TDK, Ankara, 2002.
- YUVALI, Abdulkadir; “Ebû Said Mirza Hân”, *DİA*, X, 224-225.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed el-Huseynî; *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, I-XL, Dâru’l-Hidâye, Kahire, ts.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fi Snâ’ati’l-İ’râb* (nşr. ‘Ali Ebû Mulhim), Mektebetu’l-Hilâl, Beyrut, 1993.
- ZEYDÂN, Corcî; *Târihu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, I-IV (nşr. Şevkî Dayf), Dâru’l-Hilâl, Beyrut, 2011.
- ez-ZİRİKLÎ, Hayruddîn; *el-A’lâm*, I-VIII, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 2002.



## ÜÇÜNCÜBÖLÜM

### SEB'ATU ABHUR SÖZLÜĞÜN'nün "Elif-Bâ" MADDELERİNİN EDİSYON KRİTİĞİ